د اعلیحضرت امان الله خان اصلاحات او سقوط

عبدالباري جهاني

په افغانستان کی چی هر وخت د ترقی، تغییر او تنویر کلمات یادېږی نو داعلیحضرت امان الله خان نوم به سم ورسره ملګری وي. د افغانستان په تاریخ کی به هیڅ مشر په دغه اندازه له خپل اولس او د هغه له ترقی سره د هغه په اندازه ژوره، صمیمانه او صادقانه لېونی مینه نه وي ښودلې. د افغان اولس د نېکمرغه کولو، عصری کولو او پر مخ بېولو سره د امان الله خان مینه د یوه پاچا مینه نه، بلکه د یوه شاعر، هنرمند او نقاش مینه وه، چی زیاتره په احساس افاده کېدله. خو لکه څرنګه چی بیده اولسونه د خپلو هنرمندانو او شاعرانو د احساس په ژبه ډېر ناوخته پوهېږی، دغه راز د خپل دې وطن پالونکي پاچا په نېکو احساساتو او سپېڅلي مینی هم هغه وخت وپوهېدل او هغه وخت یې د ارمان او افسوس اوښکی پسی تویولي چی هغه د دوی او د خپل ګران هیواد له تودې غېږی څخه، چی ده د جنون ترسرحده مینه ورسره درلوده، ډېر لیری تللی وو، او نور یې د بیرته را ستنېدلو امکان موجود نه و. هغه په ژوند د خپل اولس دپاره مړ سوی وو، او هغه ژبې چی د ده په یاد وګرېدلې، د ده د ارمانونو دښمنانو وار په وار غوڅې کړې.
اعلیحضرت امان الله خان، چی په نړۍ کی د وخت د تر ټولو ستر استعماری طاقت په مقابل کی د سر پورته کولو او د جنګ داعلانولو په افتخار خپل اولس په جوش او خروش استقبال کړی او دغازي لقب یې ورکړی و، خپل هغه اولس صرف د ترقۍ، ازادۍ او پر مختګ سره د هغه د لېونی مینی په ګناه د کافر او لاټي په نوم له ملکه وشاړه. خو د هغه پیل کړي اصلاحات ناکام نه، بلکه د ناپوهانو او داړه مارانو د اغتشاش له امله د لنډې مودې د پاره بند سول. او د دې اغتشاش سره ګواکي د اماني نهضت کمبله ټوله سوه. خو افغان اولس د شلمی پیړۍ په وروستیو لسیزو کی د دوهم ځل داخلی جنګونو تر پیل کېدلو پوری ، د ترقۍ او پرمختګ پر لور ، کله بیده او کله ویښ ګامونه پورته کړل.
افغانستان د برتانوي استعمار څخه د استقلال د ګټلو په وخت کی داسی هیواد وو چی سړی یې د خپلو تقریبا ټولو ګاونډیو هیوادونو څخه وروسته پاته بللای سی. سواد د نشت په اندازه وو، او خلکو به حتی خپل خصوصی او کورني لیکونه په مُلا لیکل او لوستل. او د ژوند د تقریبا ټولو معلوماتو او اطلاعاتو منبع یې ملایان او د جوماتونو انګړونه وه. راډیو وجود نه درلود او د یوه ښار څخه تر بل ښار پوری د سفر کولو دپاره کله شپې او کله هفتې په کار وې .مطبوعات د نشت په اندازه وه. د اعلیحضرت امان الله خان د پاچاهي په لومړیو شپو ورځو کي یوازي د امان افغان په نوم ورځپاڼه او په وروسته کي څو نوري محدودي دولتي او مستقلي ورځپاڼي خپرېدلې. دا ورځپاڼي هم یوازي په پایتخت او لویو ښارونو کي، هغه هم یوازي محدودو باسوادو، خلکو لوستلې. خلکو، په عمومي صورت، د بازار په اوازو ګوزاره کوله او چی څه یې اورېدل هغه یې منل .اعلیحضرت امان الله خان حتی د اطلاعاتو وزارت نه درلود. څکه ده فکر کاوه چی د ده نیت څرګند دی او د اصلاحاتو په هدف او ګټور توب یې ټول وګړي پوهېږي .خو خبره هغسي نه وه. د اصلاحاتو دښمنانو د هیواد خلکو ته د ده پیغام نه یوازي نه رساوه بلکه په غلط ډول یې ور رساوه. اعلیحضرت امان الله خان غوښتل چي د ۱۹۲۱، ۱۹۲۴ او ۱۹۲۸ کلونو د لویو جرګو غړي او وکیلان به د ده پیغامونه د خلکو تر غوږونو ورسوي خو هغوی زیاتره ده او د ده اصلاحاتو ته وفادار خلک نه وه او چی خپلو سیمو ته ستانه سول خلک یی د خپل پاچا پرضد وپارول.
لیون پولادا ص ۱۵۵

Ketabton.com

اصلاحات

ډېر کسان فکر کوي چي د اعلیحضرت امان الله خان اصلاحات له وخت څخه مخکي وه، څکه نو خلکو او محافظه کارو عناصر د هغوی په مقابل کی عکس العمل وښود او بالاخره د ده د پاچهی د سقوط سبب سول. په داسي حال کی چي، په لومړي سر کي، د هغه د ځینو اصلاحاتو ډېر تود هرکلی وسو او د ټولني د پرمختګ او عمومی همکاری د زیاتولو لپاره ډېره ګټور ثابت سول. د هغه د اصلاحاتو مخالفینو او هغو لیکوالانو او مورخینو چی د ده د مخالفو رژیمونو تر تاثیر لاندي یې لیکني وکړې، یوازي هغو اصلاحاتو ته ګوته ونیوله چی د افغانستان محافظه کارو عناصرو او د ټولني عنعنوي او بیسوادو خلکو ته نا بلده او د منلو وړ نه وه. د مرحوم میرغلام محمد غبار په شمول، هغو منورینو چي د اعلیحضرت امان الله خان د اصلاحاتو له نهضت څخه یی باید په کلکه دفاع کړې وای هم د هغه او د هغه د اصلاحاتو په برخه کی یو ډول مبهم نظر ورکړ. ډېرو مورخینو او لیکوالانو د اصلاحاتو د ناکامی ډېر لوی علت د امان الله خان اشتباهات او ځینی تلواري او بې وخته حرکتونه بللي دي . په داسي حال کي چي د هغه ځینی ناکاره او نا اهله ملګري، ځیني نامرده انډیوالان او حتی ځیني خاین عالي رتبه حکومتي مقامات د اماني نهضت په سقوط کي د هغه تر اصلاحاتو لوی رول لري.
اعلیحضرت امان الله خان ځیني داسي اصلاحات اعلان کړل چي اصلاحي نهضت اصلا د هغوی د عملي کولو لپاره پیل سوی وو او که ده له څان سره ښه او ریښتوني ملګري لرلای، ښې او پر وخت مشورې یی ورکړي وای او اصلاحات سم

(c) ketabton.com: The Digital Library

عملي سوي واى ښايي نهضت له سره ناكام سوى نه واى. په اجتماعي برخه كي د انسانانو خرڅول كيدل او رانيول منع اعلان سول او د ټولني، په تيره بيا هزاره ګانو، له خوا يی تود هركلی وسو. بيګار يی منع كړ او يوازي د سړكونو جوړولو لپاره، چي د ټولني هر فرد ته يی ګټه رسيدله، بيګار او وړيا كار حتمي وبلل سو. د لومړي ځل لپاره يی د ټولني د هري برخي لپاره منظم قوانين وضع كړل. د اداري فساد د له منځه وړلو په برخه كی اكثر اقدامات يی هم ګټور وه او هم يی تقريبا د ټولو خلكو له خوا هركلی وسو. د مالياتو ټول سسټم يی له سره تنظيم كړ او حكم يی وكړ چی ماليات بايد د جنس په توګه نه بلكه په نغدو پيسو واخيستل سي .اضافي ماليات يی، لكه د ملكې د سرغوړي، لغو او غيرقانوني اعلان كړل. د افغانستان لپاره لومړنی كلنی بودجه يی، چي تر دغه وخته پوري چا نه پيژندله، منظور كړه. د حكومتي باقياتو سسټم يی، چی د يوه سړي او حتی د هغه د اولادونو ژوند يی تهديداوه، له منځه يووړ. مركزي او ولايتی شوراګاني يی، چی ځيني يې انتخابي او ځيني يې انتصابي وې، منځته راوړې. له خارجي هيوادونو سره يی ډيپلوماټيک اړيكي ټينګ كړل او افغانستان يی تقريبا په ټولي نړی وپيژاند. د قبايلی خانانو، درباريانو، او د شاهي كورنۍ د ليري خپلوانو او سردارانو خاص امتيازات او تنخواګاني يی لغو كړې. د مخابراتو او ارتباطاتو پراخي پروژې يې تر كار لاندي ونيولې. نوي سړكونه يې جوړ كړل، زاړه سړكونه يی ترتيم كړل، د ټلفون او ټلګراف خدمات يی پراخ كړل، د پوستې سسټم يی بهتر كړ او افغانستان د پوستې د بين المللی ټولني غړی سو، پلونه يی اباد كړل او د افغانستان د ملكي هواګرځني لومړنی پروګرام يی پيل كړ.

اعليحضرت امان الله خان، له خپلي لومړۍ ځوانی څخه، په دې پوهيدی چی د ده د هيواد د وروسته پاته والي يو لوی علت بيسوادي او له نړۍ څخه بيخبري ده. كله چی قدرت ته ورسيدی، له هغي لومړۍ ورځي يې د ټولني د تعليم او تربيې د سسټم بهتر كولو ته ملا وتړله او د خپلي پاچهی تر پايه پوري يی د اصلاحاتو تر بلي هري برخي دغي خواته زياته توجه وكړه. ليون پولادا ليكي په دې كي هيڅ شک نسته چی د هغه په اجتماعي اصلاحاتو كي د تعليم او تربيې په برخه كي اصلاحات تر ټولو مهم وه. نه يوازي د ده له خپله نظره بلكه د ټولني د راتلونكي لپاره هم. د ده له نظره د تعليم او تربيې د اهميت اټكل له دې څخه كيدلای سي چي د ده د پاچهی به وخت كي د تعليم او تربيې مډال تر ټولو ملكي او پوځي مډالونو مهم وو. د اوسني افغانستان د مشرانو ټول نسل په مستقيم او غير مستقيم ډول د امان الله خان د تعليم او تربيې د سسټم محصول دی. كه امان الله خان د تعليم او تربيې په برخه كی ابتكارونو ته توجه نه واى كړې او د ښووني او روزني د ودي او انكشاف جرأت يی نه وكړی ننني افغانستان به د عصري كيدلو په لاره كي تر نن ورځي ډير كلونه شاته پاته واى. يوشی چي نه په ډيرو پيسو تر لاسه كيدلای او نه په زور د چا لاسته ورځي هغه تعليم يافته او روزل سوې بشري قوه ده. پولادا ص ٨٩

د افغانستان په تاريخ كي هيڅ پاچا او مشر د هيواد له ښووني او روزني سره، نه له ده نه مخكي او نه له ده څخه وروسته، دومره ليونۍ او ريښتونې مينه ښودلې ده.هغه په كال ١٩٢٥ كي كندهار ته د خپل پنځه ديرش ورځني سفر په ترڅ كي پخپله ښونځيو ته ولاړ، د ښوونكو تعليمي سويه يې وكتله، له شاګردانو څخه يې پوښتني وكړې، د حاضرۍ كتابونه يې وكتل د دايمي غير حاضرانو په باره كی يې ، چي شمير يې ١٨٩ تنو ته رسيدی، له حكومتي مامورينو څخه تحقيقات وكړل .شاګردان او د هغوی مشران يې ور وغوښتل او د شاګردانو مشران يې پنځه پنځه روپۍ جريمه كړل. هغوی ته يې د ښونځيو د تاسيسولو او عصري تعليم او تربيې د هدفونو او ګټو په باره كي مفصله وينا وكړه او دا يې هم ورته وويل چي كه په راتلونكي كي د هغوی اولادونه ښونځيو ته حاضر نه سي نو دوی ته به سختی سزاوي وركړي. حاكميت قانون ص ۴۴

اعليحضرت د مذهبي او ژبني تبعيض د له منځه وړلو په منظور حكم وكړ چي پښتانه، فارسي ژبي او هندوان دي، چي تر دغه وخته يې په جلا جلا ښونځيو كي درس وايه، ټول په يوه ښونځي او ګډو ټولګيو كي سبق وايی. هغه دغه راز حكم وكړ چي لومړنۍ زده كړي د ټولو افغانانو لپاره حتمي او جبري دي. هغه كتاب ص ۴۵

اعليحضرت امان الله خان كندهار ته د خپل سفر په ترڅ كي، تقريبا هره ورځ، له سل ګونو او حتی زرګونو خلكو سره ناستي درلودې. د جمعې د لمونځونو امامت يې پخپله كاوه او په ويناو كي يې د نورو ملی مسلو ترڅنګ، پرعصري ښووني او رزوني باندي، چي د هري ټولني د پرمختګ اساس دی، هر وخت ټينګار كاوه. هغه پخپله يوه وينا كي وويل چي ځيني ملايان او سپين ږيري، په پټو سترګو او پرته له دې چي زموږ د ښونځيو په پروګرام يې ځانونه خبر كړي وي، هغه چټي او بېځايه بولي. هغه پخپله وايي چي د جمعې په ورځ يې په خطبو او په ښار كي د ګرځيدلو په ترڅ كي له خلكو سره د ښونځيو د ګټو په باره كي خبري وكړې. هغو شاګردانو ته يې چي په ښونځي كي يې غير حاضري نه كوله نغدي پيسې په انعام كي وركړې. ١٣٠ تنو شاګردانو ته يې چي تازه ښونځي ته شامل سوي او د ده له حضور څخه تير سوي وه نغدي پيسې وركړې او هغه شاګردان يې چي غير حاضري يې كوله جريمه كړل. هغه كتاب ص ص ٥٠-٥١

اعليحضرت امان الله خان، د هيواد د سختو مالي ستونزو سره سره، د ښووني او روزني خواته ځكه ډيره زياته توجه واړوله چي په دې پوهيدی چي د هغه د پراخو اصلاحاتو لپاره پوهو او تعليم يافته كسانو ته ضرورت لري. هغه ښوونه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

روزنه جبري کړه او په عامو ځايونو کی يی اعلانونه وکړل چي ټول خلک مجبور دي چي خپل ماشومان ښونځی ته واستوي او حکومتي مامورينو ته يی خبرداری ورکړ چی که خپل ماشومان په ښونځي کي داخل نه کړي نو ښايی جريمه سي او هم ښايی له وظيفې څخه برطرف کړل سي. هغه دغه راز د منځنيو او لوړو زده کړو د شاګردانو د تشويقولو په منظور هغوی ته په مياشت کي يوه لږه اندازه پيسې ورکولې او تر يوه حده يی د هغوی د جامو غم خوړ. ګريګوريان ص ص ۲۴۰-۲۴۱

اعليحضرت امان الله خان، د ملايانو او حضرتانو د پروپاګندونو او تبليغاتو په خلاف، چي ويل يی امير د هغوی ماشومان بهر ته ليږی او هغوی په بهرنيو هيوادونو کي کافران کوي، بهر ته د ليږل کيدونکو شاګردانو ټول کړه وړه تر سختي څارني لاندي نيول. کله چي به شاګردان بهر ته ليږل کيدل هغوی مجبور وه دا ژمنه وکړي چي روژه به نيسی، لمونځونه به کوي او د مسلمانانو په ټولو اخترونو او مقدسو مراسمو کي به برخه اخلي. کله چي عيسوي شاګردان کليسا ته ځي او هلته د خپل انجيل په لوستلو لګيا سي نو افغاني شاګردان بايد د خپلي عقيدې د غښتلي کولو لپاره قرآن شريف ولولي. شاګردانو ته ويل کيدل چي د خوراک او څښاک په وخت کي د قرآن شريف احکام په کلکه رعايت کړي. شاګردان د نڅا کولو، د غير اخلاقي نمايشونو د ننداره کولو او له ښځو سره د اړيکو د ساتلو څخه منع وه. که هر شاګرد له دغو مقرراتو څخه سرغړونه کړې وای هغه بيرته هيواد ته را غوښتل کيدی. د شاګردانو د کړو وړو د څارلو لپاره، له هري وړې ډلګی سره يو تن ليږل کيدی او هغه به، وخت په وخت، مقاماتو ته خپل رپوټ ورکاوه. ګريګوريان ص ص ۲۴۲-۲۴۳

اعليحضرت امان الله خان په دې پوهيدی چي د امان افغان په نوم يوازينی جريده، چي د سراج الاخبار ځای يی نيولی وو، نه هر وخت د افغانستان ټولو ولاياتو ته ليږل کيدلای او نه د اطلاعاتو په ترلاسه کيدلو کي د خلکو تنده ماتولای سي. هغه د خپلي پاچهی په لومړيو شپو ورځو کي يوازي د آزادو مطبوعاتو تحريک پيل نه کړ بلکه يو مطبوعاتي انقلاب يی راووست. د مطبوعاتو په ساحه کي يی داسي اور ولګاوه او داسي رڼا يی خپره کړه چي تر نن ورځي پوري يې چا د بيرته خاموشولو توان نه دی پيدا کړی. د لومړي ځل لپاره، خلکو ته، د هيواد په تقريبا ټولو ولاياتو کي، پر خپل حکومت باندي د انتقاد کولو زمينه برابره سوه؛ خلکو ته د انتقاد کولو او نظر څرګندولو جرأت ورکړه سو او په انصاف سره ويلای سو چی که دغه منور پاچا نه وای ازاد مطبوعات به ، خدای خبر، چي کله او څرنګه پيل سوي وای. په کال ۱۹۲۰ کي په جلال اباد کي اتحادمشرقي په خپرونو پيل وکړ او په هماغه کال په هرات کي د اتفاق اسلام په نوم اخبار له چاپه راووت. د افغانستان په شمال کي د بيدار په نوم اخبار او په مزار شريف کي د اتحاد اسلام اخبار خپروني پيل کړې. په کال ۱۹۲۱ کي په بغلان کي اتحاد بغلان، په کال ۱۹۲۲ کي په قطغن کي اتحاد خان آباد، په کال ۱۹۲۱ کي په کندهار کي طلوع افغان، په کوهستان کي ستاره افغان په خپرونو پيل وکړ. په کال ۱۹۲۳ کي په کابل کي د حقيقت په نوم اخبار له چاپه راووت او په هماغه کال د انيس په نوم ورځپاڼي په پښتو ژبه خپروني پيل کړې. ګريګوريان ص ۲۴۵

اعليحضرت امان الله خان ملي يووالي ته، چي د ترقی او سمسورتيا بنسټ دی، ډير ښه متوجه وو او تل به يې په خپلو ويناو کي د ملي يووالي تبليغ کاوه. د افغانستان په تاريخ کي ښايی ډيرو لږو پاچاهانو د ملي وحدت له تبليغولو سر دومره څرګنده علاقه ښودلې وي. پاچا امان الله خان کندهار ته د خپل سفر په ترڅ کي د جمعې د ورځي په يوې خطبې کي وويل" هر څوک چي په افغانستان کي اوسيږي، له استثنی پرته، افغان بلل کيږی او د دې هيواد ټول اقوام مسلمانان دي. د هيچا لپاره دا وړ نه ده چي له اسلاميت او افغانيت څخه مخ واړوي او په خپل قوم ونازيږي. د خپل قوم ل امله ځان تر نورو ممتاز وبولي او که څوک قوميت تر اسلاميت لوړ بولي نو د هغه ايمان حتما کمزوری او عقيده يې سسته ده"...

له ښووني او روزني، اصلاحاتو، عدالت، ډيموکراسی او د ښځو له حقوقو سره د اعليحضرت امان الله خان مينه د هغي وينا څخه ښکاري چي اروپايی هيوادونو ته د سفر د پيل په وخت کي يی په کندهار کی له خلکو سره د خدای په امانی کولو په ترڅ کي کړې ده. هغه وويل :لومړی خو زه د خدای تعالی او د هغه له پيغمبر څخه راضي او مشکور يم. بيا نو په داسي حال کي چي اوښکي مي په سترګو کي دي، غواړم تاسي ته ووايم ټولو هغو شيانو ته چي تاسي اشاره وکړه هغه خو لومړی خدای تعالي او دوهم تاسي پخپله کړي دي. زه د خدای تعالی شکر اداکوم او له تاسي څخه مننه کوم او له خدای تعالي او تاسي څخه د نوري مرستي غوښتنه کوم .بهر ته زما د سفر کولو هدف تاسي ته د ګټي رسول دي. زه غواړم داسي نوي شيان ستاسي لپاره انتخاب کړم چي موږ يی اوس نه لرو... ده خلکو ته وويل چي له هيواد سره مينه ولری، له خپلي خاوري څخه دفاع وکړی او دا په ياد ولری چی تاسي ټول يو ملت ياست. ده وويل پاچا د امر کولو حق نه لري. دا حق چا له منځه وړی دی؟ ما له منځه وړی دی. ځکه چی خدای تعالی وايی چي موږ بايد له خلکو سره سلا مشوره وکړو. نو زما نصيحت ته غوږ ونيسی او هيڅ وخت د يوه ديکتاتور پاچا د لاندي ژوند مه کوی. خرافات پرستي مه کوی. د مثال په توګه ځينو بيخبرو ملايانو تاسي ته د مذهب ځنځيرونه اچولي دي. دوی تاسي ته د مذهب په باره کی غلط معلومات درکړي دي، او تاسي يی غولولي ياست. تاسي بايد هغه څه ومنی چی خدای تعالی او د هغه پيغمبر امر درته کړی دی. تشي د ملا خبري مه منی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه دغه راز درته وایم چي تاسي باید د خلکو ترمنځ توپیر ونه کړی. تاسي ټول یو هیواد او د یوه بل ورونه یاست. زه غواړم په دغه برخه کي ستاسي رایه واخلم. او ټولو خلکو سمدستي لاسونه پورته کړل. زه دغه راز درته وایم چی له خپلو میرمنو سره ښه سلوک وکړی. له هغوی سره بد مه کوی ځکه چی دوی هم خدای تعالی ته امید لري، بشر دی او حقوق لري. تر یوې ښځي زیاتي مه په نکاح کوی ځکه چي تاسي یی ساتلای نه سی. تاسي باید خپل ماشومان ښونځیو ته ولیږی. تاسي باید خپل ماشومان د زده کړو لپاره بهر ته ولیږی. خپله ټوله شته مني د خپلو ماشومانو په ښوونه او روزنه ولګوی. ما چي هر څه درته وویل هغه د خدای تعالی او د هغه د پیغمبر احکام دي .ستیوارټ ص ۳۲۰

کندهار ته د سفر په ترڅ کي د خلکو په منځ کي د هغه له یوې وینا څخه ښکاري چي حکومتي اداري ټولي په فساد کي ډوبي دي. هغه ته اداري فساد له ډیرو پخوانیو وختونو څخه په میراث پاته سوی وو او د ده لپاره ګرانه وه چي په یوازي سره یې د دې مهلک اجتماعي دښمن ریښې ایستلي وای. هغه خلکو ته په وینا کي وویل چی ما د خپل مظلوم او نیستمن رعیت د سر او مال څخه د ظالمانو او تیري کونکو د لاس لنډولو لپاره نظامنامې جوړي کړې. خو څوک په هغه عمل نه کوي او یا سم نه دي ورباندي پوهیدلي. حاکم د خلکو هستي د ځان بولي او وایی چي خلک باید رشوتونه ورکړي او میلمستیاوي ورته وکړي. ملا وایی خلک باید هغه ته خیراتونه ورکړي او څوک یې باید له حلواخوریو څخه را ونه ګرځوي. کاتب وایی له خلکو څخه پیسې اخیستل د هغه حق دی. قاضي فتوا ورکوي چي د خلکو د دعوو د فیصله کولو په وخت کي چي له هغوی څخه هر څه وغواړم هغه ماته حلال دي. حاکمیت قانون ص ۸۴

اعلیحضرت امان الله خان له یوې خوا د هیواد د عصري کولو او پر مختګ لپاره په هره برخه کي ژور اصلاحات پیل کړل او له بلي خوا، په یوازي سر، د خپلو ټولو مخالفو ملایانو، روحانیونو، خانانو، فاسدو او رشوت خورو مامورینو او داړه مارانو او قاتلانو په غیږ ورغی. هغه فکر کاوه چي که یو زړه ور او وطن پالونکی مشر له جدیت څخه کار واخلي نو غلا، فساد او بې امنیتی ته خاتمه ورکولای سي. په داسي حال کي چي تر څو پوري د غلا او بې امنیتي علتونه له منځ ولاړ نه سي یوازي د داړه مارانو په نیولو او په سزا رسولو کار نه کیږي .اعلیحضرت امان الله خان د کندهار د سفر په خاطراتو کي لیکي چي د کندهار امنیت په دې اندازه خراب سوی وو چي که ما ګناه کارانو ته سزا ورکړې نه وای نو امنیت به نه وای راغلی. بالاخره مي د مفسدینو په سزا رسولو او وژلو بنا وکړه او څو ورځي مي د قصابانو په څیر قصابي وکړه. په زړه کي مي وویل چي زه کندهار ته د کار لپاره نه بلکه د قصابۍ لپاره راغلی یم. تر څو چي په څو ورځو کي مي کندهار له اشرارو څخه پاک کړ او ښار آرام سو او په ټول ښار کي نه لوی او نه کوچنی غل لیده کیدی. اعلیحضرت امان الله خان ټول هغه ظالم خانان، چي دی یحیی خان د مثال په توګه یادوي، په سزا ورسول او ځیني یې اعدام او قتل کړل چي د خپلو ځانونو د ساتلو او دښمنانو د ځپلو لپاره یی غله او داړه ماران ساتلي وه .حاکمیت قانون ص ۲۲۴

د افغانستان په تاریخ کي به هیڅ مشر د خپلو خلکو سره دومره له نیژدې نه وي کښینستلی او دومره د زړه له کومي مینه به یې نه وي ورسره کړې. اعلیحضرت امان الله خان خپل سلطنت د هیواد د اکثریت مظلومانو او غریبانو باله اود کندهار خلکو ته د خپلي هغي وینا په ترڅ کي چي د پچي په اساس یې د عسکري خدمت د ښیګڼو په باره کي ورته کوله وویل" ټول په دې پوه سی چي زما سلطنت د خان او ملا، ملک او مخورینو سلطنت نه دی. بلکه زما حکومت د عاجزانو، غریبانو، کروندګرو او کسب کارانو د ژوند د ښیګڼو دپاره دی. او په هره وسیله چي کیږي د افغانستان د عام ملت د سمسورتیا او خوښیو لپاره به خدمت کوي . څرګنده خبره ده چي کله ټول ملت آرام او خوشاله وي نو خانان او د نفوذ خاوندان به هم ورسره خوښ وي. نن غرمه که څه هم چي څوک به نه وي پوهیدلي چي ما ولي ډوډۍ ونه خوړه خو علت یې دا دی چي ما ولیدل چي تاسي ټول په چمن او د باغ پر سړکونو باندي د جرګې په انتظار ناست واست. او ستاسی خانانو او مشرانو د سلامخانې په برنډه کي ستاسي په مخ کي پر چوکیو او میزونو باندی ډوډۍ خوړله. ما چي دا حال ولیدی نو په زړه کي مي وویل چي زما دي زهر سي! چي ستاسي په مخ کي ډوډۍ خورم" حاکمیت قانون ص ۹۳

اعلیحضرت امان الله خان په کندهار کي د خپلو ویناوو په ترڅ کي څو ځله د خرقې شریفي بست ته، چي غلو او فراریانو به پناه پکښي اخیستله، اشاره وکړه او وې ویل چي د خرقې شریفي حریم د مسلمانانو د عبادت دپاره دی. هغه د قاتلانو او داړه مارانو، چي د خدای او بنده ګانو پر حقوقو یې تیری کړی دی، د پټیدلو ځای نه سي کیدلای. دغه راز یې په هغو روحانیونو ملنډې ووهلې چي ویل به یې له آسمان څخه د دښمن الوتکه په یوه پف را غورځوي، د خاینانو توپونه په چف بندوي او د ماشین ګنو ګولۍ په تف بندوي. ده وویل چی زموږ پیغمبر چي د هغه له رویه ټول کاینات پیدا سوي دي له دښمن سره د توري په زور جنګیدی او په جنګ کي یې مبارک غاښ شهید سو. نو دې روحانیونو دا قدرت له کومه کړ. دا خبري که څه هم چي د شریعت له مخي سمي وي خو په دې برخه کي د بیسوادو عوامو لپاره د ملا او پیر خبري، چي دوی له وړوکوالي عادت ورسره نیولی وو، ډیري مهمي او پرحق ښکاریدلې او د ده پر منطق یې غوږ نه سو نیولای .هغه کتاب ص ۸۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستونزي او عکس العمل

اعلیحضرت امان الله خان په داسي یوه وروسته پاته ټولنه کي اصلاحات پیل کړل چي په هره برخه کي یی کار ته ضرورت درلود. په افغانستان کي امیردوست محمد خان، امیر شیرعلي خان، د امیرامان الله خان نیکه امیر عبدالرحمن خان او د ده پلار امیرحبیب الله خان هر یوه په خپلو وختونو کي پوځي، اداري، مالي، صنعتي او کلتوري اصلاحات راوستلي وه. نه یوازي د جدی عکس العمل سره مخامخ سوي نه وه بلکه لا یی هرکلی هم سوی وو. خو د امان الله خان اصلاحاتو له هغوی سره توپیر درلود. د هغه اصلاحاتو انقلابي بڼه درلوده او د ټولني هره برخه یی په نظرکي نیولې وه. د افغانستان په څیر یوې وروسته پاته ټولنه کي دغه راز اصلاحاتو قوي مرکزي حکومت، غښتلي او وفادار پوځ، قوي مالي بنسټ او منابعو او د اصلاحاتو طرفدارو یوه یا څو ګوندونو، تبلیغاتي او تنظیمي قوت، ته ضرورت درلود. د اعلیحضرت امان الله خان سره په دې ټولو لازمو وسایلو کي تقریبا یوه هم نه وه. د ښووني او روزني په شمول، د هغه تقریبا ټول اصلاحات انقلابي وه. که یی د ځینو تود هرکلی وسو نو د ځینو سره یی له لومړۍ ورځي مخالفت څرګند سو. که امان الله خان خپله ټوله، او یا زیاتره، توجه د ښووني او روزني او مطبوعاتو خواته اړولې وای او د دې ترڅنګ یی، د هیواد د مالي امکاناتو سره سم، د صنعتي او تجارتي اصلاحاتو ته مخه اړولې وای نو ښایی هم یی د افغانستان د پر مخ بیولو ارمان پوره سوی او هم ښایی د چنداني لوی عکس العمل سره مخامخ سوی نه وای. د ده نیکه امیرعبدالرحمن خان هم په هیواد کی د پیرانو او ملایانو له مخالفتونو سره مخامخ سو. هغه هم د ملایانو او پیرانو امتیازات یا لږ کړل او یا یی له منځه یوړل. حتی د کندهار په خرقه شریفه کي یی د کندهار تر ټولو لوی دیني عالم، ملا عبدالرحیم، په خپل لاس وواژه مګر چا ځکه عکس العمل ښکاره نه کړ چي یو خو یی قوي مرکزي حکومت درلود او بل یی ملایانو ته داسي پلمه په لاس نه وه ورکړې چي هغوی په جوماتونو او کلیو کی د هغه پر ضد کار ورڅخه واخلي.

له اعلیحضرت امان الله خان سره، د خپل پلار او نیکه په څیر، غښتلی مرکزي حکومت او پوځي قوت نه وو. هغه په دغه حال کي هم له ملایانو سره، چي هر ګړی یی له ټولو عامو او بې خبرو خلکو سره تماس درلود او ټولو یې هري خبري ته غوږ ایښود، او حضرتانو سره، چي په سل هاوو زره مریدان یی درلودل، مخامخ سو .که اعلیحضرت امان الله خان، چي په ټول هیواد کي یی د غازي په نوم شهرت او محبوبیت درلود، ملایانو ته په لوی لاس د خپل ځان پرضد د تبلیغ لپاره پلمې نه وای ورکړي ښایی دونه ژر یی د ده قدرت ته صدمه نه وای رسولې. خو هغه د خپل هیواد د دیني عالمانو او ملایانو د خپه کولو ترڅنګ، چي د هر دول مترقي اصلاحاتو سره یې مخالفت ښودی، خپل پوځ، چي پلار او نیکه یې په ډیرو خواریو روزلی او تنظیم کړی وو، او ده هم د اصلاحاتو په عملي کیدلو کي، ډیر زیات ضرورت ورته درلود، په لوی لاس داسي کمزوری کړی وو، چي بالاخره یی د یوه عادي داړه مار سره د مقاومت کولو او پر شا تمبولو توان نه درلود.

د پوځي جبری خدمت موده یی له دوو کالو څخه دریو کالو ته اوږده کړه. زاړه پوځي قطعات یې، چي ښه روزنه او تجربه یې درلوده، رخصت کړل او ځای یې ځوانانو ته ورکړ. د زړو پوځي قطعاتو عسکرو په میاشت کي شل روپۍ تنخوا درلوده خو ځوانو قطعاتو ته یې په لومړي سر کي د میاشتي دوولس رپۍ وټاکلې او بالاخره یی هغه تنخوا هم په میاشت کي پنځو روپیو ته را کمه کړه. پولادا ص ۷۶ طبیعی خبره ده چي له عسکري خدمت سره د عسکرو او صاحب منصبانو علاقه کمه سوه او پوځ ورځ په ورځ کمزوری سو. میرغلام محمد غبار، چي په هغه وخت کي ځلمی وو او هر څه یې په سترګو لیدلي دي، هم د پوځ، په لوی لاس، کمزوره کیدلو ته اشاره کوي او وایي چي له پوځ څخه هغه تجربه کار او تکړه کسان چي د استقلال په جنګ کي یی توره کړې وه یا له کاره ګوښه سوه او یا حتی بندیان سول او پر ځای باندي یې نایب سالار محمود سامي او هغه ته ورته کسان وټاکل سول. غبار ص۸۱۱ حتی لودویک آدمک خو لا په دې عقیده دی چي امان الله خان د خارجي یرغل خطر نه احساساوه او فکر یې کاوه چي د داخلي مخالفتونو او احتمالي ښورښونود ځپلو لپاره وړې پوځي قوې ته، چي د هوایی قوې ملاتړ وسره وي، اړتیا لري. ځکه یې نو د الوتکو د اخیستلو په نامه د عسکرو څخه یوه میاشت تنخواوي وګرځولې او هغه تجربه کار صاحب منصبان یې چي لا هم په پوځ کی وه یو په یو له پوځه وایستل. آدمک ص ۸۶

سپه سالار محمد نادر خان د اعلیحضرت امان الله خان له دغو پوځي اصلاحاتو او له پوځ څخه د تجربه کارو صاحب منصبانو د ایستلو او ګوښه کیدلو له پروګرام سره ډیر سخت مخالفت وکړ. خو محمود طرزي، چي د ترکیې ډیر ټینګ طرفدارو او د هغه هیواد د ټولو پوځي اصلاحاتو ملاتړ یې کاوه، د اعلیحضرت امان الله خان د نویو پوځي اصلاحاتو ملاتړ وکړ. زاړه او تجربه کار صاحب منصبان د نادر خان په طرفداري ودریدل او ملکي مامورینو زیاتره د محمود طرزي ملاتړ وکړ. په دې توګه په کابینه کي لومړنی جدي درز را پیدا سو. پولادا ۱۱۶

د اعلیحضرت امان الله خان له پاچهی څخه ایله یو کال تیر سوی وو اعتمادالدوله سردار عبدالقدوس خان له کندهار څخه کابل ته د مجددی د کورنۍ دوو مشرانو شمس المشایخ فضل محمد مجددي او نورالمشایخ فضل عمر مجددي ته یو مفصل لیک واستاوه او په هغه کی یې د اعلیحضرت امان الله خان د چټکو اصلاحاتو، مشروطه شاهي نظام او خارجه وزیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمود طرزي څخه ژوره کرکه څرګنده کړې او د کندهار له علماوو څخه يې غوښتي وه چي د مشروطه نظام د ردولو او د ټولو مشروطه غوښتونکو د ړينو ايستلو او د قتلولو فتوا تر لاسه کړې. د کندهار ځليرويشتو ديني عالمانو، اوو تنو قاضيانو او دريو سيدانو د سردار عبدالقدوس خان په غوښتنه يوه فتوا صادره کړه او په هغې کي يې مشروطه شاهي يو مردود نظام اعلان کړ خو د مشروطه غوښتونکو د قتليدلو فتوا يې ورنه کړه. د کندهار عالمانو په هغه فتوا کي دغه راز ويلي وه چي قزلباش د قبلې خواته سجده کوي، د قرآن مجيد تلاوت کوي او د شهادت کلمه وايي. ځکه نو هغوی ټول مسلمانان ګڼل کيږي، له هغوی سره نکاح روا ده او د سر او مال ساتنه يې بايد وسي. حقيقت التورايخ ص ص ۳۸۷-۳۸۹
موږ ګورو چي ملايانو، روحانيونو او د زاړه فکر څښتنو عالي رتبه مامورينو د اعليحضرت امان الله خان د قدرت د لومړيو شپو ورځو څخه د هغه د نظام او اصلاحاتو د مفکورې سره مخالفت پيل کړی وو .اعليحضرت امان الله خان د تبليغاتو لپاره تقريبا هيڅ وسايل په لاس کي نه لرل خو مخالفينو يې هره ورځ، د جوماتونو د ملايانو، امامانو، شيخانو او مريدانو له لارې، خپل د مخالفت آواز تر خلکو پورې، چي تقريبا ټول بيسواده وه، رسولای سوای. د هيواد د عصري کولو په نيت اعلان کړو او روانو کړو اصلاحاتو سره يې وړو او لويو مخالفتونو کرار کرار زور واخيست او، د وطن او ترقۍ د دښمنانو په لمسون، بالاخره د خوست هغه وسله وال پاڅون پيل سو چي څه کم يو کال يې دوام وکړ. په زرګونو سرونه پکښې ورغړېدل، په زرګونو کورونه تباه سول، ښارونه او کلي لوټ سول او هغه په سل هاووزره روپۍ چي بايد د اصلاحاتو د پروګرام په عملي کيدلو لګيدلي وای د خوست او شاوخوا سيمو د ښورښونو په کرارولو ولګيدلې.
په خوست کي د ملا عبدالله او ملا عبدالرشيد په مشرۍ ښورښ پيل سو. منګلو او زازيو سمدستي د ښورښيانو ملاتړ پيل کړ. د ښورښ او ناکراريو لمن ډير ژرتر لوګر او غزني پورې ورسيده. په لوګر کي د برکي برک، برک راجان، پل علم ښارونه او کلي چور سول. حکومتي خزانې او جبه خانې د ياغيانو لاسته ورغلې .ښورښ هغه وخت سياسی رنګ واخيست چي د امير محمد يعقوب خان زوی عبدالکريم له هند څخه په پټه ځان خوست ته ورساوه ، له ښورښيانو سره يو ځای سو او ځان يې پاچا اعلان کړ.اعليحضرت امان الله خان له سپه سالار محمد نادرخان څخه وغوښتل چي د جنوبي د ښورښ په ځپلو کي ل خپل نفوذ څخه کار واخلي. مګر څرنګه چي سپه سالار محمد نادرخان د جنوبي له خلکو سره ښه اړيکي درلودل او هغوی د استقلال په جنګ کي ښه همکاري ورسره کړې وه نو د جنوبي د ښورښ له ځپلو څخه يې معذرت وغوښت او اعليحضرت امان الله خان هم هغه د دفاع له وزارت څخه برطرف او پاريس ته يې د سفير په حيث وليږی. حقيقت التواريخ ص ۳۹۹
د اعليحضرت امان الله خان تقريبا ټولو لايقو جنرالانو او لويو افسرانو د دې ښورښ په ځپلو کي برخه واخيستله. د غزني په جبهه کي د دفاع د وزير مرستيال جنرال عبدالعزير خان، داخله وزير غلام محمد خان او جنرال محمد عمر خان جنګيدل. د لوګر په جبهه کي شاه ولي خان او پخوانی صدارعظم څلوراتيا کلن سردار عبدالقدوس خان او سپه سالار غلام نبي خان چرخي جنګيدل. په ګرديز کي د جنګ وزير محمد ولي خان قومانده ورکوله او محمد صديق خان د علی خيلو پلټنې اداره کولې. د کابل والي علی احمد خان په جلال اباد کي د خوګيانيو ملاتړ ترلاسه کاوه. آدمک ص ۸۸
د جنوبي د ښورښ په ځپلو کي د دونه لويو مقاماتو او جنرالانو د برخی اخيستلو څخه ښکاري چي د هغه لمن دونه پراخه سوې وه چي د اعليحضرت امان الله خان سلطنت يې د نسکوريدلو له خطر سره مخامخ کړی وو. دې ښورښ څه باندي نهه مياشتې دوام وکړ. ايله د کال ۱۹۲۵ د جنورې په مياشت کې، په بشپړه توګه، وځپل سو. د دې ښورښ د ځپلو په وخت کي د اعليحضرت امان الله خان د حکومت او پوځ کمزوري ځکه څرګنده سوه چي هغه د خپل منظم پوځي قوت په زور د ياغيانو سره د مقابلې توان نه درلود او د مهمندو، شينوارو، وزيرو، اپريديو او هزاره قومي مليشو څخه يې کارواخيست او د ياغيانو په مقابل کي يې جهاد اعلان کړ .په دې جنګ کي اولس او حکومت ته ډير درانه ځاني او مالي تلفات ورسيدل . تقريبا ۳۵۰۰ کورونه بمباري او وسوځول سول. ۱۵۷۵ تنه ياغيان مړه او ټپيان سول او څلور سوه ښځي او ماشومان د يخنۍ او لوږې څخه مړه سول. داسي ښکاري چی د حکومتي قواوو تلفات به هم تر دې کم نه وه. د دې ښورښ په ځپلو پنځه ميليونه پونډه ، چي د حکومت دوه کلن عايدات وه، ولګيدل. امير مجبور سو چي د هيواد د عصري کولو ځيني پروګرامونه پرېږدي او د خلکو په نزد يې اعتبار ته هم ډيره صدمه ورسيدله. ګريګوريان ۲۵۵
د کال ۱۹۲۵ د جنورې پر ديرشمه ملا عبدالله، چي په حکومتي تبليغاتو کي يې ګوډ ملا باله، او د هغه ملګری ملا عبدالرشيد ونيول سول. عبدالکريم بيرته هند ته وتښتيدی. انګليسی مقاماتو هغه برما ته تبعيد کړ او لږ وخت وروسته يې په رنګون کي ځان وواژه. اعليحضرت امان الله خان د ملا عبدالله او ملا عبدالرشيد په شمول ۵۳ تنه ياغيان اعدام کړل. په سل هاوو نور نيول سوي کسان يې بنديان او تبعيد کړل. په کابل کي د دې لوی برې په وياړ څو ورځي خوښيو اړ جشنونو دوام درلود.اعليحضرت امان الله خان ښايی دې خبرې ته نه وي متوجه سوی چي ويني به وينو نه پريولل کيږي او قبايل ښايی خپل وژل سوي خپلوان تر ډيره وخته پورې له ياده ونه باسي او هر وخت د کسات اخيستلو فکر ورسره وي .بله خبره لا دا چي امان الله خان د خوست د ښورښ په ځپلو کي د جرمني او برتانيې له هوايی قواوو څخه کار واخيست. دې کار هم د هغه په مقابل کي د اولس کرکه زياته کړه او هم يې د ملايانو دا خبره ريشتيا کوله چي امير په زړه کي له کفارو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره جوړ دی او هغوی یې د ملاتړ لپاره جنګي الوتکي ورکړي دي. دا چي هغه د خپل داخلي ښورښ د ځبلو لپاره د خارجي الوتکو او پیلوټانو څخه کار واخیست او د ښورښیانو سره د مقابلې لپاره یی کافي منظمه قوه نه درلوده او د منګلو او زازیو سره د جګړې لپاره یې د مهمندو، اپریدیو او نورو قومونو د اولسي ملیشو څخه استفاده وکړه خلکو ته د هغه کمزوري څرګنده کړه او سرې ویلای سي چي مخالفین به یې د بل ځل لپاره نور هم زړه ورکړي وي.
د اعلیحضرت امان الله خان لپاره په کار وه چي د نیول سویو ښورښیانو د وژلو، تبعیدلو او بندي کولو پرځای، یا لږ ترلږه ترڅنګ، یې د زیانمن سوي اولس پر سر لاس ور تیر کړی او خلک یې خوشاله کړي وای. حتی زیانمن سویو خلکو ته یې رسیدلي تاوانونه جبران کړي وای. په خپلو هغو اصلاحاتو کي یې چي د ده په مقابل کي د خوست د ښورښ علت، یا لږ ترلږه پلمه، بلل کیدلای سوای ژور تغیرات او تعدیلات رواستلي وای. د خپلو پوځي قواوو کمزوری او بې نظمۍ ته باید متوجه سوی وای او د خوست د ښورښ څخه وروسته یې خپله ټوله توجه د پوځ تقویه کولو او عصري کولو ته اړولې وای. خو له بده مرغه چي یا یې ښه سلاکاران نه درلودل او یا ښایی خپلو مخالفینو او ښورښیانو ته دونه په غوسه وو چي له نرمۍ څخه یې کار اخیستلای نه سو.
اعلیحضرت امان الله خان، د دې پر ځای چي خپله توجه د پوځ تقویه کولو ته واړوي او هغه کسان ونازوي چي د ده د حکومت بنسټ او اساس ګڼل کیدلای سو ډیر مهم پوځي کسان یې، چي هم یې د خوست د ښورښ په ځپلو کي لیاقت ښودلی او هم یې د استقلال په جنګ کي کفایت ښودلی وو یا له مرکز او یا وظیفې څخه لیری کړل .د سپه سلار محمدنادرخان او سپه سلار غلام نبي خان چرخي په څیر جنرالان یې په خارج کي سفیران کړل او د سور جرنیل محمدعمرخان ناصري په څیر لایق جنرال یې په بندیخانه دننه کړ. طبیعي خبره ده چي پر قوم، وطن او تر قی مین امان الله خان به دا ټول کارونه، یا اشتباهات، د هغوغلطو مشاورینو په سلا کړي وي چي له غوړه مالۍ پرته به یې بل هیڅ کمال نه درلود او له هري سلا څخه به یې مطلب د خپلو شخصي ګټو ساتل وه. له بده مرغه چي د قدرت څښتنان او زمامداران معمولا تر ترخو حقایقو او واقعیتونو د خوږو خبرو له اوریدلو سره زیاته علاقه لري. د نړۍ په تاریخ کي د هغو مشرانو او حکمرانانو شمیر زرګونو ته رسیږي چي د حقایقو پر اوریدلو یې غوږونه کاڼه کړي او د نااهلو سلاکارانو د غلطو مشورو له لاسه د نیستۍ کندي ته لویدلي دي.
ژورنالیسټ او لیکوال محی الدین انیس، چي د هغه وخت ټولي پیښي یې د سر په سترګو له نیژدې لیدلي دي وایی چي هر کله به د یوې مهمي پیښي په باره کي خبر او رپوټ د دربار دیوالونو ته نیژدې سو نو پټ لاسونه به را وغځیول او غوږونه به یې پټ کړل. مثلا د مشرقي ښورښ چي زور واخیست ایله رسمي مقامات خبر سول. او چي کله د سقاو زوی د کابل دروازې ته را ورسیدی نو د هغه د حملې د مخنیوي لپاره ترتیبات ونیول سول. د دې بیخبریو تر ټولو لوی عامل د دربار په دننه کي ناست کسان وه. او د ښورښ د دوام او د سلطنت لپاره د معکوسي نتیجې ښندلو علت هم په دربار کي دننه دغه اشخاص وه، چي نه یې غوښتل پاچا، لکه څرنګه چي دی هغسي، په پیښو خبر سي .بحران ونجات ص ۲۳

اداري فساد
اداري فساد د ټولنو له تاریخ سره تړلی دی. هیڅ ټولنه په هیڅ وخت کي له فساده خلاصه نه وه. فساد اصلا یوه اجتماعي ناروغي ده چي علت یې د انسانانو طبیعي حرص او له قدرت سره مینه ده. د فساد ناروغي په ځینو ټولنو کی د نطفې په حال کي وي او وجود یې چنداني محسوس نه وي خو په ځینو ټولنو کي دونه پراخه سي چي په یوه اجتماعي ستونزه بدله سي او ټولنه د نارغی سرحد ته ورسوي. خو که چیري دا ناروغي دونه پراخه سي چي پولیس له غلو او داړه مارانو، مشران له پولیسو، وزیران له مشرانو او پاچا له وزیرانو سره ملګری سي نو په هغه صورت کي نظام د سقوط او ړنګیدلو سرحد ته رسیږي او کله کله خو بشپړي ټولني سقوط ورسره کوي. د بشر په تاریخ کي په سل ګونو امپراطورۍ او نظامونه د اداري فساد له لاسه کمزوري سوي او له منځه تللي دي. افغانستان هم یوه وروسته پاته ټولنه ده. ډیرو فاسدو حکومتونو یو په بل پسې سقوط پکښي کړی او ډیر ځله د فاسدو حکومتونو د سقوط په نتیجه کي داخلي جنګونه پکښي پیل سوي او د سل هاوو زرو بیګناه انسانانو ویني پکښی توی سوي دي.
اعلیحضرت امان الله خان د رشوت، غلا او خیانت سره سخته دښمني درلوده او رشوت خورو ته یې سختي سزاګاني ورکولې. خو له بده مرغه چي شاخوا یې داسي کسانو احاطه کړې وه چي د خپلو شخصي اغراضو په خاطر یې د هغه له پروګرامونو، قوانینو او فرمانونو سره بشپړ توافق ښودی. د هغه زړه یې په دغه توګه په لاس راوړی او د پاچهۍ په ټولو کلونو کي یې له خپلو خلکو څخه لیري ساتلی وو .د هغه بر شاوخوا باندي د دې غوړه مالو درباریانو شمیر ورځ په ورځ مخ پر زیاتیدلو وو او په پای کي پاچا له خپلو رینټونو او هوښیارو دوستانو او له خپلو خلکو څخه په بشپړه توګه ګوښه کړ. مورخین د هغه د حکومت د سقوط یو لوی علت د هغه غوړه مال درباریان او پراخ اداري فساد بولي. دلته به بده نه وي چي د مورخ پروفیسر محمد علي، چي هر څه یې د سر په سترګو لیدلي دي، د کتاب یوه برخه را نقل کړو" ... د دغو اصلاحاتو، چي د پردې یا حجاب لیری کیدل هم پکښی شامل وه، یوه مستقیمه نتجه دا سوه چی فساد او رشوت خوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورسره زيات سول. د حکومت يو متوسط مامور، چي مياشتنی تنخوا يې ايله پنځوسو روپيو ته، چي تقريبا ديرش شيلينګه کيدل، رسيدله، مجبور وو چي خپل ځان، ميرمني او اولادونو ته اروپايی جامې واخلي. څرنګه چي د حلالي تنخوا څخه يې دا شيان برابرولای نه سوای نو بيا مجبور وو چي هغه په ناروا وسايلو ترلاسه کړي. په حکومتي مامورينو کی رشوت، اختلاس او غلا عام سول او د دې نويو اصلاحاتو له طرح کيدلو سره د خلکو کړاو زيات سو. د دې نوي زمان او عصر د پيل کيدلو دپاره عجيب او غريب امرونه صادريدل. عادي کسبګر، نانوايان، اشپزان، سکاره والا، اوبو والا او خرکاران ټول مجبور وه چي اروپايی جامې واغوندي او چا چي سرغړونه کوله هغه ته سخته سزا ورکول کيدله. پوليسو ته امر سوی وو چي هغه کسان جريمه کړي چي اروپايی جامې يې نه وي اغوستي او له عمومي پارکونو او باغونو او ښار څخه يې پسي واخلي.

پوليسو به هر ځای ښځي او نارينه تعقيبول او جريمه کول به يې. يو ځل خو يوه سړي په يوه ورځ کي ديرش ځله جريمه ورکړې وه. ډير خلک له دغه امله د کابل څخه ووتل او ځينو خو بيخی وطن پريښود. د دې نويو اصلاحاتو په نتيجه کي ناوړه اداره پيل سوه او هغه د ښورښ د پيل کيدلو علت سو. په ټولو ملکي او پوځي څانګو کي فساد روان سو. اکثر مامورين بې تجربې او بې صلاحيته وه او خپلي چوکۍ يې په واسطو، رشوتونو او خپلويو لاسته راوړې وې. د لوړو مقاماتو زړونه يې په پيسو او سوغاتونو ترلاسه کړي وه او هغوی د خلکو پر شکايتونو باندي غوږونه کاڼه اچول او د بيت المال د پيسو پر چوريدلو باندي يې سترګي پټولې. حکومتي چوکۍ په پيسو اخيستل کيدلې او، پرته له دې چي د چا لياقت او اهليت دي په نظر کي ونيول سي، هر چا به چي ډيري پيسې تحويل کړې هغه به ښه چوکۍ ترلاسه کوله. چا به چي پيسې تحويل کړې او چوکۍ به يې واخيستله هغه نو اختيار درلود چي په هر ډول يې زړه غواړي خپلي پيسې له خلکو څخه بيرته ترلاسه کړي. هر ډول چوکۍ خرڅېدلې او هيڅوک د رشوت او سوغاتونو په اخيستلونه شرميدل او په دې کي د پاچا او حتی د ملکي تر ټولو عالي رتبه مامورين شامل وه. د دې ناوړه اداري په نتيجه کي ټول خلک خپه سول او د حکومت په مقابل کي يې د ښورښ کولو په مساعد فرصت پسې کتل. د هغوی شکايتونو او عريضو ځکه نتيجه نه ورکوله چي ټولي لوړي چوکۍ هغو فاسدو او بې صلاحيتو مامورينو نيولي وې چي د پاچا پر شاوخوا را ګرځيدلي وه، يوازي غوړه مالي يې زده وه ، د پاچا زړه يې خوشاله ساتلی وو او د هغه د خيالي مفکورو ستايني يې کولې... هغه مامورين چي پاچا ته يې صادقانه او رينتوني مشورې ورکو لې، سره له هغه چي د اوږده او شرافتمندانه خدمت سابقه به يې درلوده، استعفی کولو ته مجبور سول او په دې توګه د ناوړي اداري لمن نوره هم پراخه سوه او ميدان بې ارزښتو او حريصو درباريانو ته خالي سو او نور نو قدرت د هغوی په لاس کي وو "محمد علي ص ۱۰-۷

مورخين د اعليحصرت امان الله خان يوه لويه اشتباه دا بولي چي د خپلي مور سرورسلطان پر خبرو او مشورو يې ډير غوږ نيوی. په داسي حال کي چي هغه تقريبا بيسواده او ساده ښځه وه او د هيواد ل سياست څخه بيخبره وه. د پاچا مور تر بل هر چا د خپلو نيژدې خپلوانو سر مينه درلوده او پاچا هم د هغې په سپارښتنه د حکومت ډيري لويی چوکۍ او د افغانستان ډير حساس ځايونه خپلو بارګزيو ماما خيلو ته وسپارل. کابل د والي محمود ياور او شاغاسي علي احمد به لاس کي وو. کندهار د وزير عبدالعزيز خان، محمد سرورخان نايب الحکومه او عبدالکريم نايب الحکومه او نيک محمد فرقه مشر په لاس کي وو، مزار شريف او هرات د محمد ابراهيم نايب الحکومه او عبدالرحمن فرقه مشر په لاس کي وو او دا ټول بارګزي او د پاچا د مور سراج الخواتين د کورنۍ غړي او خپلوان وه .جنبش مشروطيت ص ۱۶۳

عبدالرحمن لودين په کال ۱۳۰۴ هجري شمسي(۱۹۲۵) کي د امان الله خان د حکومت پر فاسدو مامورينو باندي د انتقادونو له امله له سختو مخالفتونو سره مخامخ سو او په هغه کال يې مرحوم عبدالحي حبيبي ته ويلي وه چي د دولت دستګاه يو مردار ډنډ دی او هرڅوک چي ور داخل سي لړل کيږي. ځکه مي ځان د فساد له هغه ميدان څخه را وايستی . جنبش مشروطيت ص ۱۳۴

اعليحضرت امان الله خان د خپلي پاچهی په لومړيو کلونو کي د رشوت خوړلو او اداري فساد سره سخت مخالفت وښود او هرات او کندهار ته يې د خپلو سفرونو په ترڅ کي ځيني عالي رتبه مامورينو ته سزاوي ورکړې. خو اداري فساد په ټولنه کي ډيری ژوري ريښې ځغلولي وې او د يوه يا څو تنو په برطرفه کيدلو او په سزا رسيدلو يې چنداني چاره نه سوه کيدلای. هغه د هرات امنيه قوماندان د خيانت په جرم محاکمه کړ، په دوولس کاله بند يې محکوم کړ، د خلکو په مخ کي يې جامې ورڅخه وايستلې او تقريبا سل زره روپۍ يې جريمه کړ. دغه راز يې شاه غاسي محمد سرورخان، چي د اعليحضرت د مور پلندر کيدی، بندي کړ. پولادا ص ۱۰۹

اعليحضرت امان الله خان، کندهار ته د خپل پنځه ديرش ورځني سفر په ترڅ کي، د هغه ولايت ټول اداري کارونه پخپله تفتيش کړل. لايقو او صادقو مامورينو ته يې انعامونه ورکړل او رشوت خورو او نا اهلو مامورينو ته يې سزاوي ورکړې. د کندهار د مرافعې قاضي يې په کارونو کي د غفلت، خيانت او له غلو او مفسدينو سره د ملګرتوب په ګناه له قضا څخه موقوف کړ، هغه دولتي محکه يې چي په غبن يې د ځان کړې وه ورڅخه واخيستله او له ځان سره يې کابل ته ورسره بوت .پخوانی قاضي ملا محمد عثمان خان يې به کارونو کي د غفلت له امله پنځه لس ورځي بندي کړ. د کدني قاضي يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

له کاره برطرف کړ. حاکمیت قانون ص ۱۵۳ نور یي نو ځینو د ټیټو رتبو مامورینو ته له یوې هفتې څخه نیولې تر دریو میاشتو پورې د بند سزا وټاکله .هغه کتاب ص ۱۵۸
په دې حساب نو د پروفیسر محمد علي دا خبره ډیره بیځایه نه ده چې وایی د امان الله خان د پاچهی په ټوله دوره کې چا ونه لیدل چې یو د لوړې رتبې خاوند څوک دې په سزا رسیدلی وي. په داسې حال کې چې دا حقیقت هر چاته څرګند وو چې ډیرو عالي رتبه مامورینو په پټه د بدنامو غلو او داړه مارانو سره لاس درلود او له هغوی سره په ونډه شریک وه . محمد علي ص ۱۰
مورخ میرغلام محمد غبار، چې د پغمان په زر کسیزه لویه جرګه کې یې برخه درلوده، د اداري فساد څخه شکایت کوي او هغه د امان الله خان د سلطنت د نسکوریدلو یو لوی علت بولي. هغه وایی چې اکثرو وزیرانو او والیانو رشوتونه اخیستل. خلکو د شکایت کولو لپاره مرجع نه درلوده. د لسو کالو په جریان کې هیڅ وزیر، والي او حاکم محاکمه نه سو او بازخواست بیخي له منځه ولاړ. غبار وایي چې ما په لویه جرګه کې ږغ کړل چې تر څو پورې وزیران په قانوني توګه ملي شورا ته جواب ونه وایی او یوازې شاه ته مسول وي ملي شورا خپل مفهوم له لاسه ورکوي. او غلام محی الدین خان ارتي، چې د کابل انتخابي استازی وو، او د جنګي مهماتو د اخیستلو لپاره یې حکومت ته درې سوه زره روپۍ اعانه ورکړې وه، په زوره ږغ کړل چې اعلیحضرته! تر څو پورې چې ستاسې په فساد مشهور وزیران محاکمه او غرغره نه سي په هیواد کې هیڅ اصلاحات امکان نه لري. خو د جرګې د استازو دغه راز چیغو هیڅ ځای ونه نیوی .غبار ص ۸۱۳
مرحوم عبدالحی حبیبي وایی زه په کال ۱۹۲۷ کې په کندهار کې د عبدالرحمن لودین په کور کې ناست وم او هغه د تاج محمد بلوچ سره د خبرو په ترڅ کې شکایت کاوه چې پاچا له خلکو څخه ګوښه سوی او یو دیکتاتور ورڅخه جوړ سوی دی . هغه وویل چې ما له دې رژیم سره، چې د یوې ډلې مغرضو او ناپوهو خلکو له لاسه به فنا کیږي، د حزبي ژمنو له امله همکاري وکړه. او خپلې خبرې مې د پاچا او درباریانو تر غوږونو ورسولې. څرنګه چې چا مې پر خبرو غوږ ونه نیوی نو کابل مې هم پریښود او اوس د کنهار په یوه کوټه کې په خپل پلرني کور کې ناست یم. مګر تاسې چې د شاه او درباریانو سره اړیکي لری زما له خوا ورته وواياست
گر این مکتب اس و این ملا کار طفلان خراب می بینم
ډیر ژر به داسې ورځ راسي چې نه به زه یم، نه به ته یې او نه به فخر رازي .جنبش مشروطیت ص ص ۱۶۸-۱۶۷
مورخ میرمحمد صدیق فرهنګ د اعلیحضرت امان الله خان په باره کې لیکي چې هغه په لومړي سر کې ډیر ساده ژوند درلود، ډیر زیات کار یې کاوه او د عیش او نوش څخه بیزاره وو، ځکه یې نو په خارج او داخل کې محبوبیت درلود. فرهنګ لیکي چې هغه د پاچهی په وروستیو کلونو کې ډیر زیات تغیر وکړ. د سات تیرې او فیشن سره یې سخته علاقه پیدا کړه او خپل همکاران یې هم دغه راز ژوند ته تشویقول. د هغوی لپاره په عادي تنخوا د عیش او نوش ژوند کول غیر ممکن وو .کرار کرار یې رشوت خوړلو او فساد ته لاس واچاوه. ګواکې شاه پخپله په غیر مستقیمه توګه خپل همکاران فساد ته تشویق کړل. شاوخوا ته یې غوړه مال او نالایق خلک راغونډ سول او د هغو غوړه مالیو د ده د تشخیص پر قوه باندې بده اغیزه وکړه. لاره ورڅخه ورکه سوه او د اصلاحاتو په پروګرام کې یې له اصلي موضوعاتو څخه فرعي موضوعاتو توجه واوښتله .فرهنګ ص ۵۵۲ فرهنګ د اصلاحاتو د ناکامیدلو او اغتشاش د پیل کیدلو یو علت د پاچا په مزاج او طبیعت کې دغه منفي تغیر بولي.
اغتشاش
په افغانستان کې په کال ۱۹۲۸ کې یو لوی او عمومي ښورښ پیل سو چې د هغه په نتیجه کې د اعلیحضرت امان الله خان سلطنت سقوط وکړ. د دې ښورښ زیاتره پړه پخپله د اعلیحضرت امان الله خان پر غاړه اچوله کیږي. هغه د خوست د ښورښ ۵۳ تنه مشران او مهم کسان اعدام کړل او په سل هاوو تنه یې تبعید او یا د بندیخانو شومه کړل او کله چې عبدالهادي داوي ورته ویلي وه چې بهتره به دا وای چې دا کسان یو ځل محاکمه سوي او بیا په سزا رسیدلي وای ده په خندا جواب ورکړی وو چې زه خو د امیر عبدالرحمن خان لسمی هم یم. عطایی ص ۱۹۵
کله چې هغه ځان د عبدالرحمن خان لمسی باله نو په کار وه چې تر پایه یا ډیره وخته یې د خپل نیکه له تاکتیکونو څخه کار اخیستی وای او چې هر ډول پالیسي یې غوره کولای پر هغې باندې یا تر پایه یا تر ډیره وخته دریدلی وای. خو ده له یوې خوا د خوست د ښورښ مشران او ملایان تبعید کړل او بلې خواته یې د ښورښ څخه وروسته د پغمان په دوهمه لویه جرګه کې د خپلو اصلاحاتو ډیرې زیاتې مادې بیرته تعدیل کړې. ده ښایی غوښتل چې ګوندې په دې توګه به ملایان او یا د منګلو او زازیو خلک خوشاله کړي. مګر هغوی یې خوشاله نه بلکه ډیر بیځایه زړه ور کړل. ګواکې د څو زرو ملکي کسانو، باغیانو، عسکرو او ځوانانو وینې هسې بیځایه توی سوې او د حکومت دوه کلن عایدات اوبو یووړل. اعلیحضرت امان الله خان د دې پرځای، چې په راتلونکې کې د دغه راز نورو بد مرغو پیښو د مخنیوي لپاره د خزانې بیرته ډکولو، د پوځ تقویه کولو او د اداري بهترولو ته متوجه سي. خزانه یې په بیځایه لګښتونو نوره هم تشه کړه، د پوځ تقویه کولو ته یې تقریبا هیڅ توجه ونه کړه او د ښو او لایقو سلاکارانو په لیرې کولو او بې کفایته او نا اهلو کسانو په مقررولو سره یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

اداره، په لوی لاس، د فساد پر لور روانه کړه.
محمود طرزي، د خوست له بنوربس څخه لږ وروسته، په کال ۱۹۲۵ کي وويل چي د امان الله خان سياسی قوت ډير سخت کمزوری کيږي. محمود طرزي دا احساس کړې وه چي د امان الله خان د عصري کولو د پروګرام لپاره لازم سياسي اساس نسته. ده وويل چي امان الله يوه ښايسته ماڼۍ جوړه کړه خو اساس نه لري. که يوه خښته ورڅخه ليري سي ټوله ماڼۍ نړيږي .پولادا ص ۱۵۴
سپه سالار محمد نادرخان چي، د خوست د بنوربش په ځپلو کي د برخي نه اخيستلو له امله يې، د دفاع د وزير په حيث خپله وظيفه له لاسه ورکړې وه د انګلستان د سفير فرانسيس همفريس کورته ورغی او هغه ته يې وويل چي د امان الله خان اصلاحات به ځکه ناکام سي چي هغه د خلکو د عنعناتو او کلتور سره مخالف دي .تول خلک فکر کوي چي حکومتي اصلاحات د اسلام مخالف دي او ملايان ځکه له دغو اصلاحاتو سره سخته دښمني کوي. ستيوارټ ص ص ـ ۲۵۴-۲۵۳
سپه سالار محمد نادرخان د انګريزانو د سفير د خوشالولو لپاره هغه ته وويل چي، د برتانيې د امپراطورۍ د دوستی او ملګرتيا پرته، زما په هيواد کي هيڅ ډول پرمختګ ممکن نه دی. هغه کتاب ص ۲۵۵
اعليحضرت امان الله خان په داسي وخت کي د غلام نبي خان چرخي او سورجرنيل محمدعمرخان په څير غښتلو او جانبازو جنرالانو، سپه سالار محمد نادرخان او محمود طرزي په څير هوښيارو سلاکارانو او مشرانو او عبدالرحمن لودين او عبدالهادي داوي په څير پاک نفسو او مبارزو مامورينو او دوستانو څخه مخ واړاوه، او په دې توګه يې د خپل لړزان حکومت ستني نوري هم ولړزولې.
داسي ښکاري چي په افغانستان کي د ژور تحول او پراخو اصلاحاتو، له ستونزو او پيچومو، ډک کار ته اعليحضرت امان الله خان يوازي پاته وو. هغه چي د کار خلک وه هغه يې له صحنې وايستل او هغه چي په صحنه کی پاته وه يا نا مرده او خودغرض ملګري او يا پخپلو کي په جګړو لګيا اشخاص وه، چي شخصي اختلافاتو ته يې د هيواد تر ګټو زيات اهميت ورکاوه. سردار عبدالقدوس خان لومړی سړی وو چي د حضرتانو د کورنۍ په لمسون او سلا يې د کندهار له ديني علماوو او قاضيانو څخه د مشروطيت د نظام پر ضد فتوا ترلاسه کړه او په دربار کي يې د چټکو اصلاحاتو د طرفدارانو او محافظه کارانو ترمنځ درز واچاوه. سردار شيراحمد خان، چي خارجه وزير کفيل، وروسته د ملي شورا ريس او په پای کي د امان الله خان له خوا د صدراعظم په حيث پيشنهاد سو مګر درباريانو يې د مقرريدلو سره سخت مخالفت وکړ، د سردار عنايت الله خان سره ډير سخت مخالف وو او په مقابل کی والی علي احمد خان له سردار شير احمد سره دونه مخالف وو چی ويل هغه بايد وويشل سي او ډير ژر وويشتل سي .ستيوارټ ص ۳۰۲ پخپله سردار شيراحمد خان هم د شينوارو د بنوربش په ځپلو کی منفی رول ولوباوه، هم يې د سقاو له زوی سره همکاري وکړه او وروسته د هغه سلاکار وو او کله چي محمد نادرخان قدرت ته ورسيدی د هغه سلاکار او بيا په تهران کي سفير وو. ګواکي عمر يې ټول په دسيسو کي تير کړی وو. سپه سالار محمد نادرخان او د هغه وروڼه د محمود طرزي، غلام نبي خان چرخي ، محمد ولي خان او محمود سامي سره دونه مخالف وه چي اروپا ته يې د اعليحضرت امان الله خان سره د کتلو په وخت کي افغانستان ته د ستنيدلو لپاره د دغو کسانو د برطرفه کولو غوښتنه وکړه .هغه کتاب ص ۳۲۹ په مقابل کي په دربار او کابينه کي ټول هغه غوړه مالان او فاسد مامورين، چي يوازي د خپلو جيبونو د ډکولو غم ورسره وو، د محمود طرزي په شمول، د ټولو باتجربه او کاري اشخاصو سره مخالفت کاوه او پاچا يې هر ګړی هغوی ته بدبين کاوه. د شينوارو د بنوربش د ځپلو په عملياتو کي د شيراحمد خان او والي على احمد خان دسيسو او خيانتونو د اماني نهضت شيرازه ولړزوله. والي علي احمد هغه ملا ته چي د خوست په بنوربش کي يې ډير لوی لاس درلود تر نيول کيدلو مخکي اطلاع ورکړه او هغه په تيښته بريالی سو. همدغه ملا وروسته د شيراغا مجددي سره په ديره اسمعيل خان کي يو ځای سو او د اماني نهضت پر ضد پروپاګنډه کي يې برخه ورسره واخيستله .هغه کتاب ص ۳۳۱ محمد ولي خان، چي اعليحضرت امان الله خان ډير زيات باور وربانديي درلود، سفير، خارجه وزير، د دفاع وزير او اروپا ته د خپل سفر په وخت کي يې نايب السطنته مقرر کړی وو، د سقاو د زوی د بنوربش په وخت کي له هغه سره همکاري وکړه. د سقاو زوی په يوه عام مجلس کي د هغه له همکاريو څخه مننه وکړه او هغه توپک يې مجلس ته وښود چي محمد ولي خان د بنوربش په وخت کي ورکړی وو. هغه کتاب ص ۵۲۹ جنرال محمود سامي چي اعليحضرت امان الله خان ډير نازولی وو او تر ډيرو زياتو کسان يې باور په درلود، کله چي د سقاو زوی قدرت ته ورسيدی، سمدستي يې د هغه د قواوو د روزني او رهنمايی وظيفه پر غاړه واخيستله. خپل ټول پوځي مهارت يې د سقاو د زوی د رژيم په اختيار کي ورکړ او په ټول اخلاص يې خدمت ورته کاوه . ستيوارټ ص ۵۵۱ اعليحضرت امان الله خان د شينوارو د بنوربش د کرارولو لپاره غلام صديق خان چرخي او والي على احمد وليږل. علي احمد ويل چي غلام صديق چرخي، له خپل پاچا سره ناځواني وکړه او ياغيان يې نور هم ولمسول. کله چي دواړه له هغه ماموريت څخه ناکام را ستون سول نو د شينوارو او نورو قبايلو د بنوربښيانو شرايط يې امان الله خان ته راوړل او په هغو کي د باچا د تقريبا تولو اصلاحاتو د لغو کولو د غوښتني ترڅنګ دا غوښتنه هم شامله وه چي پاچا به خپله ملکه ثريا طلاقوي، د محمود طرزي ټوله کورنۍ به له وطنه باسي او د برتانيې له سفارت څخه پرته به ټول خارجي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سفارتونه بندوي .پولادا ص ص ۱۷۰-۱۷۱ د محمود طرزي، ثریا او د برتانیې د سفارت په برخه کي د شینوارو له ځرګندونو او غوښتنو څخه ښکاري چي باید په هغوی کي والي علی احمد لاس درلودلی وي. ځکه چي هغه هم د محمود طرزي له کورنۍ سره مخالف وو او هم یې په کابل کي د برتانیې شارژدافیر ته دونه چاپلوسي کړې وه چي هغه په خپلو یاداشتونو کي دسیسه کار بللی وو.

والي علی احمد د کال ۱۹۲۷ د مې د میاشتي پر څوارلسمه د برتانیې شارژدافیر باسیل ګولډ ته ویلي وه چي د افغانستان د لویو ولایاتو خلک او د پوځ ډېره زیاته برخه د امان الله خان له اصلاحاتو څخه ناراض دي. له ده سره د قبایلو خلک جوړ دي. دوی د امان الله خان په مقابل کي د یوې کودتا ترتیب نیولی دی .پلان ډېر پر مخ تللی دی خو بشپړ لا نه دی. له ده سره دا اندېښنه ده چي د کودتا په صورت کي به روسیه مداخله وکړي. که د کودتا په وخت کي برتانیه دونه مرسته وکړي چي روسیې ته د مداخلې اجازه ورنه کړي نو دی ضمانت کوي چي په کودتا کي به هیڅ ویني تویی نه سي. ګولډ به خپلو یاداشتونو کي لیکلي دي چي هیڅ وخت یې داسي دسیسه کار نه وو لیدلی چي دونه سپیني خبري یې کړي وي. دی وایی علي احمد ته یې وویل چي خپل پاچا ته وفادار پاته سي. په کابل کي د برتانیې سفیر همفریس، چي دا وخت په لندن کي وو، او له دغه مجلس څخه خبر سو نو وې ویل چي علي احمد خان ده ته هم دغه راز خبري کړي دي خو د هغه خبري هیڅ اهمیت نه لري او هغه یو لاپک دی. ستیوارټ ص ص ۳۱۵-۳۱۴

سپه سالار محمد نادرخان، چي باید له امان الله خان سره یې د هیواد په ابادولو کي د زړه له کومي مرسته کړې وای، له بده مرغه، خپله زیاتره توجه خپلو شخصي ګټو او په دربار کي له مخالفینو سره دښمنیو ته اړولې وه. تر ټولو بده لا دا وه چي د خپل هیواد د ستونزو او د اعلیحضرت امان الله خان د اشتباهاتو په باره کي یې هر وخت په کابل کي د برتانیې له سفیر فرانسیس همفریس سره د زړه خواله کوله. هغه د خوست د شورش په وخت کي همفریس ته ویلي وه چي د افغانستان استقلال او نیکمرغي د برتانیې له مرستو او دوستۍ پرته امکان نه لري. هغه کتاب ص ۲۵۳ نادرخان له دې ملاقات څخه څه کم دوه کاله وروسته په روسیه کي د برتانیې له سفیر سر ریچارډ هوګسن سره وکتل او هغه ته یې وویل چي په کابل کي د ده وجود لازم دی او دی به خپل کوښښ وکړي چي له برتانیې سره ښه تفاهم ترلاسه کړي. ځکه چي د ده د هیواد استقلال یوازي د برتانیې سره د تفاهم له لاري تر لاسه کیدلای سي. تر ټولو بدمرغه او شرمونکې خبره خو لا دا ده چي نادرخان په هغه مجلس کي د برتانیې سفیر ته پیشنهاد کړی وو چي د کونړ سیند باید د افغانستان او برتانوي هند ترمنځ د پولې په حیث ومنل سي. یعني افغانستان برتانوي هند ته په زرهاوو کیلومیتره مربع نوره مځکه هم پرېږدي .هغه کتاب ص ۳۰۵

تقریبا په همدغه شپو ورځو کي د نادرخان ورور محمد هاشم خان په ماسکو کي د برتانیې سفیر هوګسن ته ویلي وه چي په افغانستان کي په ډېره نیژدې راتلونکي کي انقلاب کیږي. امیر نه تصمیم نیولای سي او نه ټاکلي پالیسي لري؛ د روسیې تر نفوذ لاندي دی او د خپل هیواد سره د خیانت کولو لاره یې انتخاب کړې ده .هغه کتاب ص ۳۰۷

په داسي حال کي چي په افغانستان کي عالي رتبه مقاماتو، جنرالانو، سفیرانو او وزیرانو، چي د اعلیحضرت امان الله خان د دولت د ستنو حیثیت یې درلود، د خپلو شخصي ګټو لپاره د انګریزانو سره تماسونه ټینګ کړي وه، او لا موږ خبر نه یو چي انګریزانو به په ټیټ رتبه مامورینو او ملایانو کي څومره نفوذ کړی وو، د حکومت ځینو مامورینو او ملایانو د شوروي اتحاد د استخباراتو له ادارې(ګې، پې،او) سره تماسونه ټینګ کړي او نغدي پیسې یې ورڅخه اخیستلې .شوروي اتحاد په کال ۱۹۲۵ کي په افغانستان کي یوه پراخه جاسوسي شبکه جوړه کړه. په دې شبکه کي، پر عادي کسانو او مامورینو برسیره، د کابل مستوفي او د پولیسو ریس هم شامل وه. د پولیسو ریس د میاشتي شپږ سوه روپۍ تر لاسه کولې او ټول هغه کسان یې بندیانول چي د ګې پې او مامور د انګریزانو د طرفدارانو یا جاسوسانو به نوم ورپېژندل. په دې توګه ډېر کسان په بندیخانو کي واچول سول. خاطرات آقابکوف ص ۸۱-۸۲

په افغانستان کي د شوروي اتحاد د استخباراتو د ادارې ګې پې او استازي اقابکوف، چي په کال ۱۹۳۰ کي فرانسې ته وتښتیدی او هلته یې خپل خاطرات چاپ کړل، په کال ۱۹۲۵ کي د شوروي د سفیر په امر له شیخ الاسلام، چي نوم یې نه یادوي، تماس ټینګ کړ. البته شیخ دونه زوړ او کمزوری وو چي زامنو تر اوږو نیولی مجلس ته راوستلی وو. شیخ له آقابکوف سره ژمنه وکړه چي ازاد قبایل به ولمسوي او هلته به یو پارتیزاني جنګ پیل کړي او خپلو دوستانو ته به ووایی چي د انګلیسانو د اورګاډو پټلۍ، پلونه، ودانۍ او نور تاسیسات تخریب کړي. خو د دې عملیاتو لپاره سل زره روبلونو، پنځه زره توپکونو او پنځه سوه زره مرمیو ته اړتیا لري. په ماسکو کي د ګې پې او مرکز د شیخ غوښتني ومنلې خو د وسلو له لیږلو څخه یې، د ډیپلوماټیکو جنجالونو د پورته کیدلو له ویري معذرت وغوښت.
هغه کتاب ص ۸۳-۸۵

څرنګه چي شیخ الاسلام ډېر کمزوری وو او د روژې د نیولو له امله وفات سو نو آقابکف د هغه له زامنو سره مذاکراتو ته دوام ورکړ. هغوی ته یې وظیفه ورکړه چي د جلال اباد او غزني تر منځ سیمه دي څاري او د حکومت د یوه مامور، هندي اصله، مولوی منصور تر نظارت لاندي دي کار کوي. هغه کتاب ص ۸۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شيخ بل زوی، چي په کابل کي يي ژوند کاوه، اقابکف ته پيشنهاد وکړ چي د دوو زرو روپيو په بدل کي به د افغانستان د خارجه وزارت شيفر شوروي اتحاد ته تسليم کړي. خو ماسکو خپل مامور ته ويلي وه چي هغوی کلونه مخکي د افغانستان د خارجه وزارت شيفر تر لاسه کړی دی .هغه کتاب ص ۸۶

موږ ته معلومات نسته چي شوروي اتحاد به، کلونه مخکي، د خارجه وزارت شيفر د چا په وسيله تر لاسه کړی وي. خو داسي ښکاري چي د هغوی د جاسوسي شبکه له آقابکف څخه ډير مخکي په کابل او ښايی نورو سيمو کي فعاله وه. دغه راز څرنګه چي د انګليسانو او نورو لويديځو قوتونو جاسوسان له خپلو ادارو څخه نه دي تښتيدلي او خپل خاطرات يې نه دي چاپ ته نه دي سپارلي نو موږ نه پو هيږو چي هغوی به په کابل او د افغاانستان په نورو سيمو کي له چا سره پټ تماسونه درلودل. خو د آقابکف له خبرو څخه ځرګنديږي چي په کابل او نورو سيمو کي د انګليسانو شبکه له ده نه مخکي فعاله وه ځکه خو دی د پوليسو ريس ته، وخت په وخت، د هغو کسانو نومونه ورکوي چي د انګليسانو د حکومت لپاره کار کوي.

د هيواد بانفوذو کسانو او د اعليحضرت امان الله خان نيژدې همکارانو، چي هغه د ځينو په دوستی زړه تړلی وو، د هغه د اصلاحاتو د پروګرامونو د ناکامولو او د هغه د پرزولو لپاره په داخل او خارج کي دسيسي کولي. امان الله خان او د هغه اصلاحاتو ته وفادار او کاري خلک د دربار د دسيسو قرباني سوي او له صحنې ليري سوي وه. حضرتانو او ملايانو، د اصلاحاتو د اعلانيدلو له لومړی ورځي، له هغه سره خپله دښمني اعلان کړې او په هر جومات او ټولنه کی يې، په پټه او ښکاره، د هغه پر ضد تبليغات کول او په هره ګوښه کي يي بيسواده وګړي او قبايل ورته پارول. په دربار او د حکومت په مهمو ادارو کي غوړه مالانو او فاسدو رشوت خورو مامورينو ځای نيولی وو، چي هره شيبه يي هغه ته د خيريت رپوټ ورکاوه. امان الله خان خپلو ملګرو ته له خپلو عينکو څخه کتل او په هر چا کي يې د وطن پالني جذبه لټوله. له بده مرغه چي هغه جذبه له هر چا سره نه وه او دی ټولو ستونزو ته يوازي پاته وو او يا يي ځان په لوی لاس يوازي کړی وو.

په دغو شرايطو کي بهر ته د امان الله خان څه باندي شپږ مياشتنی سفر ښايی د هغه د قدرت د کلونو په سترو اشتباهاتو کی وشميرل سي. د هغه ټولو داخلي دښمنانو، په تيره بيا د حضرتانو کورنۍ، د هغه د پرزولو لپاره په ټولو پښتني سيمو کي تبليغات پيل کړي وه او نادرخان او هاشم خان د هغه د سلطنت او قدرت د پای ته رسيدلو او په وطن کي د انقلاب د جوړيدلو پيش بينی کړي وي. بهر ته د امان الله خان د سفر په باب بشپړ تفصيل د دې مضمون له حوصلې څخه وتلی کار دی. خو دونه ويلای سو چي دا سفر هم افغانستان ته په مالي لحاظ ګران پريووت او هم يې د امان الله خان د دښمنانو تبليغاتو او پروپاګندو ته ښه مواد برابر کړل. له هند څخه نيولې تر مصر، ايټاليې، برتانيې، جرمني، فرانسې، شوروي اتحاد، ترکيې او ايران پوري په ټولو هيوادونو کي د افغانستان د ټولواک ډير تود هرکلی وسو او امان الله خان خپل هيواد په نړی وپيژاند .امان الله خان اروپايی هيوادونه په خپلو سترګو وليدل او په زړه کي يې په خپل هيواد کي د اصلاحاتو راوستلو اوربل سو. په جرمني، فرانسې، برتانيې او شوروي اتحاد کي يې د مرستو وعدې ترلاسه کړي او له ځان سره يې ژمنه وکړه چي هيواد ته له ستنيدلو سره به د اصلاحاتو امن پراخوي او اقداماتو ته به زور ورکوي.

خو ده ايله د اروپا سفر نيمايی ته رسولی وو چي د هغه د ښايستي ملکې د لوڅ مخ او لوڅو مړوندونو عکسونه تر قبايلي سيمو پوري ورسيدل. حتی ويل کيږي چي په ځينو ځايونو کي د هغه د اصلاحاتو دښمنانو د ملکې د سر برخه د لوڅو ښځو په عکسونو پوري نښلولې او چاپ کړي وه او د پروپاګنډ لپاره يې کار ورڅخه اخيست.

امان الله خان لا په برتانيه کی وو چي په قبايلي سيمو کي يې د ستونزو په باره کي خپاره سوي رپوټونو ولوستل. هر چا فکر کاوه چي هغه به خپل د اروپا سفر لنډ کړي او هيواد ته به ستون سي مګر هغه په پوره زړه خپل سفر ته دوام ورکړ او د شوروي اتحاد، ترکيې او ايران له لاري وطن ته ستون سو. د برتانيې د واکمنانو د خوښې په خلاف يې شوروي اتحاد ته سفر وکړ. د هغه هيواد له ډيرو مشرانو سره يې وکتل، ګواکي دا يې وښودله چي افغانستان يو مستقل هيواد دی او چي د پاچا يې هر ځای ته زړه وغواړي تللای سي. هغه په ترکيه کي د مصطفی کمال اتا ترک سره وکتل، او دا چي وطن ته د بيرته ستنيدلو سره سم يې خپلو اصلاحاتو ته زور ورکړ نو، ډير احتمال لري چي په هغه هيواد کي به د راغلو اصلاحاتو ډيره ژوره اغيزه وربانديي سوې وي. اعليحضرت امان الله خان د کال ۱۹۲۸ د جون پر اوه ويشتمه کندهار ته ورسيدی او کندهار ته د رسيدلو سره سم احساساتي وينا څخه يې ښکاري چي په هيواد کي د ژورو تغيراتو راوستلو لپاره يې ډير څه په زړه کي درلودل.

"زه اروپا ته د سات تيري او ماشينونو د ليدلو لپاره نه وم تللی. بلکه غوښتل مي چي د رينښتوني ترقی لاري وپلټم. حتي په هغو ميلمستياوو او ميلو کي چي زما په افتخار به کيدلې ما د لويديځو هيوادونو له لويو مشرانو سره د ترقی د لارو چارو په باره کي خبري کولې. ما چي څه زده کړي دي هغه به ډير ژر ستاسی مخې ته کښيږدم. دا نو د ملت په قضاوت اړه لري چي زما هدف څه وو .زما هدف د هيواد د ژوند بهتر کول وه او که د امان الله او ملکې ثريا شخصي غوښتني او ګټي وې. که له دغه سفر څخه زما هدف شخصي وو نو ملت حق لري چي زما پيشنهادونه رد کړي. مګر څرنګه چي خبره دا سي نه ده نو زما له کندهار څخه هيله دا ده چي تر هر چا دمخه زما پيشنهادونه عملي کړي. کندهار زما د پاچهی تر ټولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځايونو ماته ګران دی. يو پلار له هغه زوی سره ډېره مينه لري چې د هغه خبره تر نورو ډېره مني".

امان الله خان وروسته په خپل هيواد کي د ټلګراف څخه شکايت وکړ او هغه يې د لويديځي نړۍ په مقايسه د نشت په حساب وباله.

"اوس نو خپلو سړکونو ته وګورۍ. ستاسي سړکونه ځونه خراب دي. دا ولي؟ علت يې دادی چې زموږ خلک نازک او نازولي دي. کله وايی ډېره سخته ګرمي ده، کله وايی ډير ساړه دي، کله وايی باران دي او کله نوري پلمې کوي.

تاسي د اروپا تر ښځو ډير نازک ياست؟ هغوی په کارخانو او فابريکو کي سره اور ته ولاړي وي نه له ګرمی، نه له يخنۍ او نه له سخت کار څخه شکايت کوي.دا د شرم خبره نه ده چې د اروپا ښځي د افغانستان تر نارينه وو ډير کار وکړي؟ ما په خپلو سترګو وليدل چې د اروپا ښځي له نارينه وو سره اوږه پر اوږه کار کوي او په تجارتي، اجتماعي، سياسی کارونو او دفترونو، کارخانو او سياسی کړيو کي به هغوی وګورۍ چې له ميړونو سره مساوي کارونه کوي .خو د افغانستان ښځي يوازي په دې پوهيږي چې څرنګه په کورونو کی بيکاره کښيني او بل هيڅ نه کوي. ولي به دغه راز يو هيواد وروسته پاته نه وي. په داسي حال کي چې نور هيوادونو چې ښځي يې له نارينه وو سره اوږه پراوږه کار کوي سمسور دي.

افغانستان د روسيې او اينګلينډ په شان دوو لويو قدرتونو په منځ کي پروت دی او يو هم نه غواړي چې دا هيواد پرمختګ وکړي. او دا خبره ډيره طبيعي ده. خکه چې تاسي به هم له خپل ګاونډي هيواد سره دونه مرسته ونه کړی چې هغه تر تاسي قوي سي. ولي به روسيه او يا اينګلينډ ستاسي سره مرسته کوي او تاسي ولي بايد دا انتظار ولرۍ؟ تاسي ښايی وواياست چې تاسي بيسې نه لرۍ. مګر نه روسيه او نه اينګلينډ تاسي ته پيسې درکوي.

نو تاسي به څه کوۍ؟ کوښښ وکړۍ چې پيسې پخپله پيدا کړۍ. تاسي په دې هيواد کي هر ډول کانونه لرۍ. کار وکړۍ او له هغو څخه ګټه واخلۍ. شرکتونه جوړ کړۍ او کارخانې او فابريکې جوړي کړۍ. يو څه له بازو او يو څه له همت څخه کار واخلۍ. تر څو چې تاسي پخپله له خپلو ځانونو سره مرسته ونه کړۍ له نورو سره سيالي نه سي کولای او خپلي ګټی نه سي ساتلای. نو فعال او زړه ور سی.

تاسي که بيکاره کښينۍ خپل هدف ته نه سی رسيدلای. امان الله ستاسي لپاره ټول کارونه نه سي کولای. هغه تاسي ته مشوره درکوي. پر تاسي پوښتنه کوي او تاسي ټيله کوي، مګر تردې اضافه هغه نور هيڅ نه سي کولای. که تاسي له درنو خوبونو څخه ويښ نه سی نو په دې باور ولرۍ چې امان الله به د پرمخ تللي او سمسور افغانستان ارمانونه ګورته ورسره يوسي" سټيوارټ ص ص ۳۷۰-۳۶۹

له سفر څخه تر ستنيدلو وروسته اصلاحات او سقوط

اعليحضرت امان الله خان بهر ته د خپل اوږده، څه باندي شپږ مياشتني، سفر په ترڅ کي د هيوادونو له مشرانو، جمهورورېسانو او پاچاهانو سره وکتل او په هر هيواد کي يې دونه تود او شانداره هرکلی وسو چې ښايی د ده او ورسره ملګرو تر انتظار به يې هم لوړ وو. اروپا ته د هغه د دې اوږده سفر په جريان کي ورځپاڼو، وخت به وخت او هره ورځ، د هغه د سفر د جريان په باب مضامين او عکسونه خپرول. د پايتختونو په لارو کوڅو کي کله کله په زرهاوو ښځو او نارينه وو د هغه هرکلی کاوه . طبيعي خبره ده چې دې هرکليو به د هغه پر روحياتو اغيزه کړې وي. هغه به يې مغرور او خوخواه کړی وي او داسي فکر به يې کړی وي چې د يوه ستر او ترقي غوښتونکي پاچا په حيث په خپل هيواد کی د هرډول تغير را واستلو توان ورسره دی. د اروپايی هيوادونو پر مخ تللي کلتور او صنعت د هغه په زړه کي د افغانستان د پر مخ بيولو تنده نوره هم زياته کړه او ښايی د همدغه اوږده مسافرت په جريان کي يې په خپل هيواد کي د ژورو، چټکو او آني تغيراتو راوستلو فيصله کړې وي.

اعليحضرت امان الله خان خلکو ته، په هرات او فراه کي هم، د اصلاحاتو او ښځو د حقوقو او اجتماعي دريځ په باب ويناوي کړي وې او چې کله کابل ته ورسيدی نو هم يې د کندهار وينا ته ورته خبري وکړې. د اګسټ پر نهه ويشتمه يې زر کسيزه لويه جرګه را وبلله، څو د ملت سره د خپلو راتلونکو پروګرامونو په باب د زړه خواله وکړي او هغوی ته وښيي چې د اروپا له سفر څخه يې څه تر لاسه کړي دي. د ډيلي ميل خبريال رانلډ وايلډ، چې د دغي لويی جرګې په وخت کي حاضر وو، د افغانستان د ليري پرتو سيمو او کليو څخه راغليو وکيلانو باندي د اروپايی لباس او خوليو د تحميليدلو او د هغوی د وارخطايی او خندونکي حالت په باب پرله پسې رپوټونه خپاره کړل. د جرګې په جريان کي سفير فرانسيس همفريس ورته ويلي وه چې هغه بايد ډير ژر د کابل څخه ووزي. په کابل کي ښايی ډير ژر حالات خراب سي او که ده ته څه ورپيښه سي نو سفارت يې مسوليت پر غاړه نه سي اخيستلای .وايلډ ص ۱۸۴

اعليحضرت امان الله خان د پغمان په دريمه لويه جرګه کي، چې ۱۰۰۱ تنو استازو برخه پکښی درلوده، د صنعت او تعليم او تربيې پر موضوعاتو برسيره يو ځل بيا د ښځو د ازادۍ مسلې ته ډير زيات زور ورکړ. د جرګې په جريان کي يې د خپلي ميرمني ثريا او خپلي کشرۍ خور نورالسراج مخونه لوڅ کړل او په دې توګه يې وښودل چې د ښځو د لوڅ مخی په مسله کي پر خپله فيصله ټينګ ولاړ دی. هغه ښځو ته په يوې وينا کي وويل چې ستاسي ميړونه تاسي په بنديخانو کي ساتي او تاسي په ژوندوني ښخوي. زه وايم د حجاب په برخه کي د خپلو ميړونو پر خبرو غوږ مه نيسی. او که چيري

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاسي ميرونه تاسي په زور د حجاب اغوستلو ته مجبوري او يا مو د سات تيري او تفريح ځايونو ته نه پريږدي خپل ميرونه وولی او حتی دی حاضر دی چي ښځو ته وسلې ورکړي. سټيوارټ ص ۳۷۷(البته د اعليحضرت امان الله خان دا خبره يوازي د برهان الدين کشککي، چي نادرخان ته د خوش خدمتۍ او غوړه مالۍ له امله، له امان الله خان سره دښمني ښيی، د نادر افغان په نوم په کتاب کي راغلې ده. ص ۳۲۳او سټيوارټ هم ښايی بل مأخذ ونه لري(

د سپټامبر پر پنځمه د لويی جرگې غونډي پای ته ورسيدلي. د جرگې غړو د امان الله خان پيشنهادونه منظور کړل او د هغه تقريبا ټول پلانونه يې ورسره ومنل خو د جرگې اکثريت غړو د هغه دا پيشنهاد چي ويل يې د ښځي دپاره دي د واده کولو سن اته لس او د نارينه دپاره دي دوه ويشت وټاکل سي په کلکه رد کړ. دغه راز يې د نجونو لپاره په داخل او خارج کي عصري غربي تعليم او تربيه رد کړه .گريگوريان ص ۲۶۰ گل اغا مجددي پوهيدی چي د جرگې غړي تقريبا ټول خوابدي او د امير د نويو اصلاحاتو ، په تيره بيا د ښځو د لوڅ مخيو، تعليم او تربيې او حقوقو سره مخالف دي. دی پوهيدی چي هغوی ټول به خپلو کليو او باندو ته داسي پيغامونه ورسره يوسي چي په ټولو سيمو کي به امان الله خان ته د مخالفت او بغاوت اورونه بل کړي. پخپله گل آغا او معصوم مجددي د قاضي محمد عثمان او اوو تنو لويو ملايانو سره په پټه د خوست پر خوا روان سو. د څلورو سووو ملايانو له خوا لاسليک سوې فتوا يې ورسره واخيستله چي امير امان الله خان يې کافر بللی وو. که څه هم چي هغوی په خوست کي ونيول سول او امان الله خان له گل اغا او معصوم مجددي پرته نور ټول نيول سوي کسان اعدام کړل، خو نورالمشايخ گل آغا مجددي يې بيرته د شمس المشايخ شير اغا مجددي په غوښتنه خوشي کړ .پولادا ص ۱۷۰ گل آغا د امان الله خان د غوښتني سره سم د افغانستان څخه ووت او په ديره اسمعيل خان کي يې ځای ونيوی او هلته يې د ساده پښتنو او زرهاوو مريدانو په غولولو او لمسولو، چي دم او چوف او پير او کرامت ته يې د اسماني کتاب او احکامو په څير عقيده درلوده، بناء وکړه.

دا وخت د کابل په شمال کي د کوهدامن، کلکان، استاليف او نورو برخو کي، د حبيب الله کلکاني او سيد حسين په مشری، يوې ډلي غلو او داړه مارانو د لويو لارو امنيت خراب کړی وو. په هغه سيمه کي حکومتي اداره دونه کمزورې وه چي د دې غلو مخه يې نه سوای نيولای.

د جرگې څخه وروسته لنډو شپو ورځو کي په شينوارو کي يو ښورښ پيل سو چي تقريبا د ټولو وروستيو بدمرغو پېښو پيلامه سوه، او کيدلای سوای چي په لومړي سر کي يی په ډيره اساني مخه ونيوله سي، د مرکزي حکومت او ولاياتو ترمنځ له يوې خوا او د ولاياتو او اولسواليو او کليو ترمنځ له بلي خوا مناسب ارتباط موجود نه وو. د مرکزي حکومت دښمنانو او هغو کسانو چي ښايی له حکومت سره به يی خاصه دښمني نه درلوده بلکه له اوضاع څخه به يی گټه پورته کوله له دغي بې ارتباطی څخه پوره گټه واخيستله او د مرکزي حکومت او د حاکم او حاکم اعلی پر ضد يی راز راز تبليغاتو او اوازو گډولو ته زور ورکړ. دې تبليغاتو هغه وخت زيات زور واخيست چي د پغمان د لويی جرگې استازي، چي اعليحضرت امان الله خان غوښتل د هغوی په وسيله خپل پيغامونه تر خلکو ورسوي، خپلی سيمي، شينوارو، ته ورسيدل او د جرگې او د هغې د نويو فيصلو په باب يی داسي تبليغات او پروپاگنډونه وکړل چي د شينوارو د ښورښ اور يی تر پخوا لا تازه کړ. بحران ونجات ص ۳۶ اعليحضرت امان الله خان په دغه راز يوه چاپيريال کي، چي نه يی پيغام او نه يی ږغ د خپلو خلکو تر غوږونو رسولای سوای اقتصادي، سياسی، اجتماعي، اداري، نظامي او فرهنگي اصلاحات پيل کړل او غوښتل يی چي په لنډ وخت کی خپل هيواد د سيالانو سيال کړي.

اعليحضرت امان الله خان په داسی يوه وروسته پاته عنعنوی او په دننه کی پر متخاصمو فرقو او قومونو وېشل سوې ټولنه کی اصلاحاتو ته ملا وتړله چي په هغې کی هر اصلاحی پروگرام د يوه انقلاب را وستلو معنی درلوده. د دې اصلاحاتو په پيل کېدلو، تعقيبېدلو او ناکامېدلو کی د اعليحضرت امان الله خان شخصيت او اغېزه تر بل هر څه زيات مطرح دي. دا ځکه چي افغانستان شاهی نظام درلود ، او شاهی نظامونه که هرڅونه ډيموکراتيک هم وای بيا هم پاچا تر ټولو قواو برتر او تر ټولو يې برخه او مسوليت زيات و. په عمومی صورت ويلای سو چی اعليحضرت امان الله خان پر وطن او ترقۍ مين شهزاده و، خو په يوه وروسته پاته ټولنه کی د دونه ژورو او حتی آنی اصلاحاتو د راوستلو دپاره يوازی وطن پالنه او مينه کافی نه وه. اميرامان الله خان بيا هم يو شهزاده وو. هغه د ژوند ترخې او خوږې نه وې ليدلي. هغه ته قدرت په ميراث پاته سوی ، او د اصلاحاتو د پروگرام له جديت څخه يې ښکاري چي د خپل وطن په حالاتو سم خبر نه وو.

د افغانستان په تاريخ کی ښايی ډېرو لږو مشرانو د اعليحضرت امان الله خان په څېر د ټولني په ټولو طبقاتو کی محبوبيت درلودلی وي. يوازې د غازی نوم کافی وو، چي د هغه په مقابل کی هر ډول ښورښ شرعا ناروا کړي او ټول مخالفين يې باغيان وبلل سي. ښايی دغه محبوبيت ، او د ده په نزد د اصلاحاتو حقانيت، هغه دونه مغرور کړی و چي د محمود طرزی په څېر هوښيار او وطن پالونکي او د نادرشاه په څېر تکړه او محتاط ملگري يې خوابدي کړل او د محمد ولی خان، محمود سامي او علی احمد خان په شان احساساتی، غوړه مالو او پر خپلو شخصی گټو مين کسان يې پر ځان را وگرځول. هغوی اعليحضرت امان الله خان د ټولني له ټولو واقعيتونو څخه بې خبره وساتی او هم يې د هغه د قدرت او ژوند په حساسه مرحله کی ځانونه ورڅخه گوښه کړل او حتی د دښمن سره يې همکاري وکړه. پولادا ص ۱۲۳-۱۲۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمود طرزي، چی د امیر امان الله خان له ناکارو او غوړه مالو درباریانو سره يې چنداني گوزاره نه سوای کولای، له کابل څخه دعلاج دپاره سویس ته ولاړ. هغه که څه هم چی د اوږدې مودې دپاره په اروپا کی پاته سو، خو له اروپا څخه يې په افغانستان کی هغه څه ليدلای سوای چی امان الله خان د کابل له ارگ څخه نه سوای ليدلای، او يا يې چا د ليدلو مجال نه ورکاوه .محمود طرزي د کال ۱۹۲۷ د ډسامبر د میاشتی څخه مخکی، چی امیر امان الله خان د اروپا او اسیا د اوږدې دورې د پیل کولو دپاره تیاری کاوه، ځان له سویس څخه کابل ته ورساوه او اعلیحضرت امان الله خان ته يې وویل چی د افغانستان څخه په هیڅ توگه او د هیڅ مقصد دپاره د خارج په دونه اوږده سفر روان نه سی، ځکه چی د افغانستان وضع د هغه د دونه اوږده غیابت دپاره مساعده نه ده. دوپرې ص ۴۵۰ خو امیر امان الله خان د هغه مشوره ونه منله او د هغه کال د ډسامبر په میاشت کی د اروپا او آسیا په اوه میاشتنی دوره روان سو. اعلیحضرت امان الله خان پر خپله خبره ټینگ ولاړ وو. نه یوازی يې د اروپا د دونه اوږده سفر عزم فسخ نه کړ، بلکه محمد ولی خان يې، چی مخکی يې اروپایی هیوادونو او امریکا ته د سیار سفیر په حیث استولی و، د سلطنت د مقام د کفیل په حیث وټاکی، او سفر يې پیل کړ. پولادا ص ۲۰۱

سړی نه پوهیږي چی امان الله خان به د خپلو اصلاحاتو دعملی کېدلو دپاره د چا پر زور حساب کړی وو. ځکه چی د هغه اداري، پوځی، اقتصادی او اجتماعی اصلاحاتو له هغه څخه د لوړو او کښتو رتبو مامورین ، پوځی افسران، خانان او ملکان او د ټولنی پر عنعناتو مین خلک ټول خوابدي کړي وه. پولادا ص ۱۲۰ .د هغه پر ضد په جوماتونو کی تبلیغات روان وه او لویو ملایانو او پیرانو پر هغه باندی د کفر فتوا لگوله او ده بیا هم خپل اصلاحات په داسی توگه عملی کول لکه چی اصلا څه پیښه سوې نه وي.

په دې کی شک نسته چی ملایان، په تېره بیا پیران، چی هر وخت يې د انگلیسانو، سیکهانو او نورو غیر اسلامی قوتونو او ملکونو په مقابل جگړه کی تر هر چا او منظمو پوځونو او قواو زیاته او فعاله ونډه اخیستې وه، د افغانستان د استقلال د جنگ په وخت کی د اعلیحضرت امان الله خان تر ټولو ټینگ ملگري وه .مگر امان الله خان ته باید دا خبره ښرگنده وای چی پر ملایانو او پیرانو باندی یوازی د جهاد په وخت کی حساب کېدلای سی. او کله چی د افغانستان په ښېر وروسته پاته، بېسواده او پر خپلو عنعناتو باندی میني ټولنی کی د اجتماعی اصلاحاتو، او هغه هم د امان الله خان په ښېر انقلابی اصلاحاتو، حرکت پیل کېږی، نو ملایان او پیران تر ټولو د قوي او خطرناک دښمن په حیث د بې سوادو او بې خبرو خلکو د رهبرۍ بیرغ اخلی. او په هغه صورت کی یوازی منظم او قوي پوځی قوتونه او مرکزی غښتلی حکومت د هغوی په مقابل کی مقاومت کولای سی.

په داسی حال کی چی اعلیحضرت امان الله خان خپل پوځ پخپله کمزوری کړی، او د مرکزی حکومت ډېرو سترو مقاماتو يې د ناراضی او فعالو سیاسی پیرانو ، د شور بازار له حضرتانو، گل آغا او شیرآغا سره اړیکی درلودل، او د امان الله خان پر ضد دسیسو کی يې برخه ورسره اخیستله .ستیوارټ ص ۳۳۰

بر سېره پر دې چی د امان الله خان د اجتماعی اصلاحاتو په مقابل کی پراخ مذهبی عکس العمل موجود، او تقریبا په هر جومات کی پنځه وخته په میلیونو مسلمانانو د هغه په مقابل کی د ملایانو تبلیغات اورېدل. برسېره پر دې چی په اروپا کی د هغه د ملکې ثریا په لوڅ مخ او لوڅو مړوندونو کی اخیستل سوي عکسونه د افغانستان په عنعنوی او بې سواده ټولنه کی لاس پر لاس کېدل، او ټولو خلکو خپل پاچا تکفیراوه، یا يې لږ ترلږه د تکفیر فتوا منله. او برسېره پر دې چی گل آغا مجددی د څلورو سوو مذهبی عالمانو او مشهورو ملایانو څخه د امیر د کفر فتوا تر لاسه کړې او دافغانستان په اطرافو کی يې خپروله ستیوارټ ص ۳۹۰ امیر امان الله خان د خپلو بې وختو اصلاحاتو د راوستلو په برخه کی له خپل جدیت څخه لاس وانه خیست او په دغه وخت کی يې هم پېغلی نجونی د تحصیل دپاره ترکیې ته واستولې، او په دې توگه يې لگېدلی اور نور هم تازه کړ.

د کال۱۹۲۸ د سپټامبر د میاشتی د وروستیو شپو ورځو څخه د کابل په جنوب ، شمال او ختیځ کی د ښورښنو اورونه ولگېدل. په ختیځ کی د شینوارو او کوچیانو ترمنځ او څو تنو شینوارو د وژل کیدلو په قضیه کي محلي حکومت سمه فیصله ونه کړ؛ه د وژل سویو شینوارو قاتلان کوچیان يې بندیان کړل او څو ورځی وروسته يې بیرته خوشي کړل. حاکم اعلی، چي مخکي هم د رشوتونو په اخیستلو مشهور وو، د شینوارو په گومان، په دې قضیه کي رشوت اخیستی او د دوی د عزیزانو قاتلان يې خوشي کړي وه. او د بلي خوا په همدغو شپو ورځو کي امان الله خان يو شمیر نجوني په ترکیه کي د تحصیل لپاره انتخاب کړي او د مشرقي له لاري يې د شینوارو په سیمه کي په لاریو موټرونو کي د پېښور خواته بوتلې .

شینواري، چی مخکي لا حاکم اعلی ته په قار وه، دې مسلې نور هم وپارول او د ملایانو په هغو فتواوو يې باور راغی چي ویل يې اعلیحضرت امان الله خان کافر سوی دی. پر ملکي او نظامي تاسیساتو يې حملې وکړې او یوه چونۍ يې په بلې پسي تسلیم کړه. په لږ وخت کي واړه ښورښ ، چي پخپله شینوارو هم د یوه لوی او عام ښورښ کولو په نیت نه وو پیل کړی، زور واخیست او مرکز ته هغه وخت اطلاع ورسیده چي خبره له خبري تیره وه. مرکزي حکومت د دې ښورښ د کرارولو لپاره شیراحمد خان، د مشرقي د رییس تنظیمه په حیث ورواستاوه. شیراحمد خان د قوې په زور د ښورښ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کرارولو پر ځای د سرخرود، چپرپهار، خوگیانیو او لغمانیو له قومونو څخه مرسته وغوښته او هغوی ته یې د شینوارو په مقابل کي وسلې ورکړې . محلي خلک یې، چي پخوا لا ملایانو او حضرتانو د حکومت پر ضد تبلیغات او پروپاګندونه ورته کړې وه، په لوی لاس وسله وال کړل او په لږ وخت کي ښورښ ډیر پراخ سیمه ایز شکل واخیست. یاغیانو بالاخره د جلال اباد ښار محاصره کړ او ایله دغه وخت امان الله خان متوجه سو چي د مشرقي ښورښ تر هغه چي مخکي یې فکر کیدی ډیر جدی دی. اعلیحضرت امان الله خان د محمد خان یاور تر قوماندانی لاندي، چي پروفیسر محمد علي یې د دربار یو نازولی بولي او وایي چي په ژوند کي یې عسکري تجربه نه درلوده، د جلال اباد د محاصرې د ماتولو لپاره یو پوځ ور واستاوه. هغه جلال اباد ته د ور تللو او د محاصرې د ماتولو پر ځاي د ښار څخه شل میله لیري په نیمله کي تم سو. د جلال اباد قوې چي هر څومره د مرستي غوښتني وکړې محمد خان یاور له ځایه ونه خوځید؛ تر څو چي په خپل پوځ کي دننه د کوهستانیانو یوې ټولۍ محاصره او بندي کړ او یاغیانو ته یې واستاوه. عسکري قوه ټوله چور سوه. یاغیان نور هم وسله وال او غښتلي سول او څو ورځي وروسته جلال اباد هم د یاغیانو لاسته ورغی. یاغیانوحکومتی پوستې او قشلې چور کړې ، د برتانیې قونسلګري یې چور او وسوځوله. لږي ورځی وروسته قبایلي خلکو چي خپلو په اسانه لاسته راغلو بریاوو مغرور سوي وه اتفاق وکړ. شینواري، خوګیاني او په وروسته کي مهمند او نور اقوام ورسره یو ځای سول او د ښورښ د کرارولو کار د حکومت له واکه ووت. محمد علي ص ص ۱۸-۱۷ اعلیحضرت امان الله خان د کا بل څخه ډیره لویه قوه د شینوارو او مشرقي د دې ښورښ د ځپلو لپاره واستوله. الوتکو پر اولسونو باندي بمباری هم وکړې. خو بمباري نه یوازې چنداني ګټوره نه وه بلکه خلک یې نور هم په قار کړل. موږ مخکي اشاره وکړه چي دا قوه او څو نوري وړې او لویی قشلې د حکومتي مقاماتو د بې کفایتیو، نامردیو او حتی خیانتونو له امله یاغیانو ته تسلیم سوې. په نتیجه کي یاغیان ډیر زړه ور سول او کابل تقریبا بې دفاع پاته سو.

د دفاع وزارت په ډیرتلوار اطرافي خلک عسکری ته جلبول او وسله وال کول خو هغوی که به د جنګ میدان ته ولاړل نو جنګ یې ځکه نه سو کولای چي عسکري روزنه یې نه درلوده او تر ګټي یې تاوان زیات وو ، او کنه نو زیاتره به یا له ښورښیانو سره یو ځای کیدل او یا به له وسلې سره وتښتیدل. محی الدین انیس خو وایی چي د کابل جنګي طاقت صفر ته نیژدې سوی وو او د اطرافو څخه داسي اوازې را رسیدلي چي د خلکو پر عمومی روحیاتو یې ډیر منفي تاثیر کاوه. پر عسکري قواوو باندي د خوګیانیو د حملې په نتیجه کي منظمو قواوو ډیره سخته ماته خوړلې وه او د دفاع وزارت مجبور سو چي هر څه عسکر چي یې درلودل هغه جلال اباد ته واستوي او د یوې لویی حملې مخه ونیسی. بحران و نجات ۵۴-۵۲

حضرتانو او ملایانو په کابل او نورو ښارونو کي خپلو پروپاګنډو او د دروغو تبلیغاتو ته زور ورکړی وو. اعلیحضرت امان الله خان له دې پروپاګنډونو سره د مقابلې لپاره تقریبا هیڅ وسیله په لاس کی نه درلوده. یو ځل اوازه ګډه سوه چي حکومت آذانونه بندوي او د جوماتونو دراوزې تړي. یا مثلا پاچا کوم پیر او ملنګ ته سپکاوی کړی دی. بحران و نجات ص ۵۵

یوه اوازه په ښارونو کي خپره سوه چي امان الله خان له اروپا څخه د مړو د سوځولو ماشین راوړی دی. تردې مخکي یې یوه بله اوازه ګډه کړې وه او ویل یې چي امان الله خان د مړو څخه صابون جوړوي. عوامو به ویل چي ماړه او خانان په دیرش روپۍ سوځوي، نیستمن خلک وړیا سوځول کیږي او ملایان د ناروغیو د خپریدلو د مخنیوي لپاره سوځوي.
ستیوارټ ۳۹۳

دا اوازې په داسي منظمه توګه خپریدلې چي د هغه وخت لیکوالان او ژورنالیسټان په دې باور وه چي رهبري ورته کیږي او له یوه خاص مرکز څخه خپریږي ځکه چي په عین وخت کي به په کابل، لوګر او په ټولو شمالي سیمو کي په یوه وخت کي یو شان آوازه خپره سوه او دغو اوازو د اغتشاش لمبو ته نور هم زور ورکاوه .بحران و نجات ص ۵۵

د مشرقي د سیمو ښورښونه روان وه چي د سقاو زوی حبیب الله کلکلني، چي دا وخت یې په پاراچینار کی سماوار کاوه، خپل ځان کوهدامن ته ورساوه او د خپل پخواني بادار ملک محسن په کور کي دیره سو. د لارو په وهلو او امنیت خرابولو یې پیل وکړ. هغه د حکومتي مامورینو له ناپوهی او اداري فساد څخه ګټه واخیستله. کاروانونه یې لوټل او لوی سوداګران به یې غرونو ته ورسره پورته کول او بیا به یې د ډیرو پیسو په بدل کي خوشي کول. حکومتي مقاماتو یا تشه تماشه کوله، یا له کلکاني سره شریکان وه او یا دونه بې تجربې وه چي څه یې کولای نه سوای او د وضعیت خطر یې نه احساساوه. د باچا غوره مالو سلاکارانو هغه غولاوه او د خیریت رپوټونه به یې ورکول. ځینو درباریانو د سقاو له زوی سره اړیکي درلودلې او هغه ته یې پیسې او وسلې لیږلې. محمد علي ص ۲۱ د سقاو زوی بالاخره پر حکومتي پوستو او عسکرو باندي حملې پیل کړې او یوه ورځ یې پر هغه حکومتي خزانه باندي چي د مزار څخه کابل ته وړله کیدله حمله وکړه او غونډه خزانه یې غرونو ته یورته کړه. حکومتي پوځیان د هغه په نیولو کي ناکام سول .بالاخره خبره دې ځای ته ورسیدله چي مرکزي حکومت له هغه سره د مذاکرو کولو ته مجبور سو. حبیب الله کلکاني د مرکزي حکومت له خوا د تنظیمیه هیات د ریس احمد علي خان سره خبري وکړې او له هغه سره یې یوه موافقتنامه لاسلیک کړه. په دې موافقتنامه کي راغلي وه چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

حبیب الله کلکاني به د خپلو شریرو اعمالو څخه لاس اخلي او توبه به کاږي. حکومت به د هغه او د هغه ملګري سید حسین او نورو انډیوالانو ټول ګناهونه بخښي. کلکاني او سید حسین ته به د جنرالی رتبه ورکوي. هغوی ته به ۸۲ میله توپکونه او مرمۍ ورکوي. هغوی هر یوه ته به د کاله دیرش زره افغانۍ او د هغوی ورسره ملګرو ته به د میاشتي دیرش افغانۍ تنخوا ورکوي .بحران و نجات ص ص ۷۵-۷۴
د سقاو له زوی سره تر دې موافقتنامې وروسته د کابل خلک یو څه بیغمه سول او اعلیحضرت امان الله خان هغه ته پیغام واستاوه چې، د یوه جنرال په حیث، د مشرقي د بښورښ په ځپلو کي برخه واخلي او خپلې قواوي د والي علي احمد خان سره یو ځای کړي. پاچا غوښتل چي په دې توګه یو دښمن په بل ووهي خو د سقاو زوی پوره هوښیار وو او له دې فرصت څخه یې بشپړه ګټه واخیستله. هغه پوه سو چي مرکزي حکومت دونه کمزوری دی چي د ښورښ په ځپلو کي له ده څخه مرسته غواړي نو د امان الله خان د لیکلي پیغام په اساس یې په قانوني توګه د عسکرو په غونډولو او د حکومتي وسلو په ویشلو پیل وکړ. کله چي ښې قواوي جمع کړې نو خپلې پالیسی ته یې تغیر ورکړ او پر کابل باندي یې د حملې لپاره حرکت پیل کړ .محمد علي ص ص ۲۴-۲۳
په دغه وخت کي د تګاب امنیتي وضع هم سخته خرابه سوه او د هغې سیمې خلکو د حکومت سره مخالفت پیل کړ. حتی د تګاب اخندزاده صاحب، چي تر ډیره وخته یې د اعلیحضرت امان الله خان طرفداري کوله، له مخالفینو سره خپل ږغ یو کړ. د ژمي په یوه سړه شپه کي څو تنه خانان او د سقاو د زوی ملګري د ملا ویس الدین په قلعه کي را ټول سول. دوه تنه ملایان یې ورسره بوتلل. د سقاو د زوی ملا یې ور وتړله او هغه یې د پاچا په حیث اعلان کړ. بحران و نجات ص ۷۸
د سقاو زوی په سبا د کلکان او کوهدامن خلکو ته خپله پاچهي اعلان کړه . خپل مرستیال سید حسین یې د جبل السراج د نیولو لپاره واستاوه او پخپله یې د کابل پر لور حرکت پیل کړ. د هغه په مقابل کي هري قوې ماته خوړله او د کال ۱۹۲۸ د ډسامبر پر دیارلسمه یې د ډزو ږغونه د کابل په شاوخوا کي واوریدل سول. د کابل جنګي او پوځي وضع دونه خرابه وه چي که د حربي ښونځي اته لسو تنو شاګردانو د سقاو د زوی پر قواوو ډزي نه وای کړي ښایی په هغه ورځ یې ارګ نیولی وای. د دفاع په وزارت کي نور دفاعي قوت پاته نه وو او د دفاع وزیر عبدالعزیز خان لاس و پښه وو. پروفیسر محمد علي وایی چي حتی په دغه وخت کي هم خاینو او غوړه مالو درباریانو پاچاته غلط اطلاعات ورکول او هغه ته یې ویل چي د اندیښني خبره نسته. دا یو څو غله دي او د کابل پر ښار باندي د حملې کولو له جاهلانه عمل څخه پخپله پښیمانه سي. خو امان الله خان پخپلو غلطیو پوه سوی وو او له دې امله ډیر پښیمانه وو چي خپل هغه مامورین او افسران یې چي ده د تنګسي او ضرورت په وخت کي حساب وربانديکولای سوای له لاسه ورکړي دي. محمد علي ص ۳۲
اعلیحضرت امان الله خان ته نه پوځ او نه ملګري پاته وه. د هیواد پر تولو خلکو یې ږغ وکړ چي د خپل حکومت ملاتړ وکړي او کابل له سقوط څخه وساتي. د هیواد له هري برخي څخه خلک پر پایتخت باندي رامات سول. څوک په دې تمه چي د بري په صورت کي به ګوندي غټ انعامونه ترلاسه کړي او څوک په دې تمه چي د حکومت د سقوط په صورت کي به په چورکي ښه برخه واخلي. د وسلو شاهي ګودامونه پرانیستل سول او ټولو هغو کسانو ته وسلې او مهمات ورکول کیدل چي د خدمت کولو لپاره یې تیاری ښود. له دې وضع څخه د سقاو طرفدارانو هم ګټه واخیستله او د عسکري خدمت په پلمه یې وړیا وسلې ترلاسه کړې. محمد علي ص ص ۳۴-۳۳
یوه میاشت وروسته د سقاو د زوی قواوو د کابل د ښار نیژدې شاوخوا سیمي ونیولې. اعلیحضرت امان الله خان د جنوري پر څوارلسمه استعفی وکړه او د کندهار پر لور وخوځیدی. خپله پاچهي یې خپل مشر ورو عنایت الله خان ته پریښودله. عنایت الله خان د سقاو سره د سولې لاره غوره کړه او د هغه مجددي په رهبري یې سقاو ته د سولې هیات واستاوه چي کلونه یې د امان الله خان د اصلاحاتو پر ضد دسیسې او تبلیغات کړي وه. کله چي مجددي د حکومتي عسکرو مورچو ته ورسیدی نو هغو ته یې وویل چي خبره ختمه ده. امان الله خان استعفی کړې او له کابل څخه وتلی دی. هر څه به په سوله فیصله کیږي. څه عسکرو چي لا یې ښایی د سقاو په مقابل کي د مقاومت خیال درلود خپلې مورچې پریښودلې او خپلو کورونو ته ستانه سول.عنایت الله خان، چي نور په ارګ کي د پاته کیدلو لپاره هیڅ ورته پاته نه وه، استعفی وکړه او د انګریزانو په الوتکه کي، چي سفیر همفریس ورته برابره کړې وه، پیښور ته پرواز وکړ. د سقاو د زوی لښکرو ارګ ونیوی او حبیب الله کلکاني د خادم دین رسول الله امیر حبیب الله په نوم پاچا سو. په مشرقي کي والي علي احمد خان، چي هغې سیمي ته د ریس تنظیمه په حیث لیږل سوی وو، ځان پاچا اعلان کړ. البته ډیر ژر د خوګیانیو او نورو قبایلو له مخالفت سر مخامخ سو او ایله ځان یې ژوندی پیښور ته ورساوه .اعلیحضرت امان الله خان بیرته خپل ځان پاچا اعلان کړ او له کندهار څخه یې د کابل د نیولو لپاره عملیات پیل کړل. په دغو شپو ورځو کي سپه سالار محمد نادرخان له فرانسې څخه ځان د برتانوي هند خاوري ته ورساوه او لږي ورځي وروسته د خپلو ورونو شاه ولي خان او محمد هاشم خان سره د افغانستان خاوري ته ننووت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلام نبي خان چرخي

د سپه سالار غلام حيدرخان چرخي زوی، سپه سالار غلام نبي خان چرخي د اعليحضرت امان الله خان تر ټولو وفادار او فداکار ملګری ګڼل کيږي. ګواکي د امان الله خان يوازينی لايق او وفادار منصبدار وو چي تر مرګه يې وفا ورسره وکړه او کله چي اعليحضرت امان الله خان د هغه د فداکاريو او قربانيو په باب رپوټونه ترلاسه کړي وي نو حتما به يې ارمانونه ور پسي کړي وي.

غلام نبي خان چرخي، چي په دغه وخت کي په شوروي اتحاد کي د افغانستان سفير وو، د هغه هيواد له حکومت څخه وغوښتل چي له امان الله خان سره په کابل کي د بيرته پاچا کيدلو په لاره کي مرسته وکړي. د شوروي اتحاد د کمونيسټ ګوند سياسي دفتر په دې باره کي يوه عاجله غونډه وکړه. په غونډه کي د خارجه وزارت مقامات د اميرامان الله خان د بيرته پاچا کيدلو طرفدار وه او د ګې پې او مقاماتو د سقاو د زوی طرفداري کوله او ويل يې چي دا په افغانستان کي د زيارکښانو انقلاب دی او بايد چي ملاتړ يې وسي. خاطرات اقابکف ص ۳۱۲

يوه شپه د کمونيسټ ګوند د سياسي دفتر په هغه غونډه کي چي ستالين، غلام نبي خان او په افغانستان کي د شوروي د سفارت پوځي آتشه پريماکوف برخه پکښی درلوده، فيصله وسوه چي د سره پوځ يوه ډله عسکر دي په افغاني جامو کي د پريماکوف تر قوماندې لاندي افغانستان ته حرکت وکړي. دوی بايد په پټه توګه د افغانستان خاوري ته ننوزي او تر کابل پوري دي پر مخ ولاړ سي. د دې لپاره چي د دوی په مقابل کي کوم خنډ پيښ نه سي نو د دې پوځي قوې ظاهري مشري دي د غلام نبی خان سره وي.

څو هفتې وروسته يوه ورځ سهار وختي د ترمز پر سرحدي ښار باندي شوروي قواوو حمله وکړه .سرحدي ساتونکو د شوروي پر الوتکو باندي ډزي ومړې خو عسکرو له الوتکو څخه د ماشينداراتو ډزي ورباندي وکړې او ټول يې ووژل. له دې څخه وروسته يوه اته سوه کسيزه پياده قوه، چي په تاشکند کي له تر تولو تکړه قطعو څخه جوړه سوې وه، د افغانستان خاوري ته ننوتل. له دې قوې سره ماشينداران او توپونه ورسره وه. د مزار شريف پر لور يې حرکت وکړ او په لار کي چي يې افغاني پوځيانو مخه ونيوله هغه يې ټول له منځه يوړل. د دې قوې په مقابل کي د مزار شريف په شاوخوا کي مقاومتونه وسول خو ډير ژر شنډ سول او د شوروی سرو عسکرو، چي افغاني جامې يې په ځان کي وې، ډير ژر د مزار شريف د ښار کنټرول واخيست. د حملې له پيل څخه د مزار شريف تر نويل کيدلو پوري د افغانانو د تلفاتو شمير دوو زرو تنو رسيږي. خاطرات اقابکف ص ۲۰۵-۲۰۴

محی الدين انيس هم وايی چي وروستنی مقاومت د سقاو د زوی د ريس تنظيمه له خوا وسو چي له ايبک او تاشقرغان څخه يې دوه زره تنه جمع کړي او د مزار شريف پرښاريې يرغل وکړ. خو له يوې لنډې مقابلې وروسته، سقاويانو ماته وخوړه .
بحران و نجات ص ۱۹۷ خو د حيرانتيا خبره دا ده چي محی الدين انيس د سقاويانو د حکومت دا تبليغ نه مني چي وايی د روسانو قواوو د افغانستان پرخاوره باندي حمله کړې ده او وايی هغه څوک چي را روان وو، روس نه بلکه غلام نبي خان وو. مګر په حقيقت کي د سقاويانو تنظيميه هيات د وطن پر خاوره باندي د روسانو د حملې د آوازې په ګډولو سره يو لوی چال وواهه. ځکه چي که يې ويلې وای چي غلام نبي خان حمله کړې ده نو خلک به داسي فکر وکړي چي ورور وژنه کيږي او را غونډ به نه سي .هغه کتاب ص ۱۹۶

آقابکف وايی د سقاو د زوی مجاهدين اکثر هغه بخارايی او ترکمن مهاجرين وه چي د مزار شريف په ختيځ کي را غونډ سوي وه او د غلام نبي خان د قواوو د پرمختګ مخه يې نيوله. غلام نبي خان هم د مزار شريف او د ښار د شاوخوا خلک را غوند کړل او د سرو عسکرو سره يو ځای يې د تاشقرغان پر لور حرکت پيل کړ. د تاشقرغان سره نيژدې د دواړو قواوو ترمنځ ډير سخت جنګ وسو. د سقاو قواوو له شپږ ساعته جګړې څخه وروسته ماته وکړه او تقريبا درې زره تنه يې ووژل سول. د غلام نبي خان او روسانو قواوو په ډيره اسانی د تاشقرغان ښار ونيوی او د خان اباد پر لور يې پرمختګ پيل کړ .خاطرات آقابکف ص ۲۰۵

محی الدين انيس وايی کله چي د مزار په باره کي د سقاو زوی ته خبر ورسيدی نو هغه د کابل د شاوخوا او کوهدامن څخه،په وچ زور، د سيدحسين په مشری، يوه قوه چي شمير يې څلورو زرو ته رسيدی د غلام نبي خان سره د جګړې لپاره وليږله. د ايبک په شاوخوا کي د دواړو قواوو ترمنځ يوه سخته جګړه وسوه د سقاويانو قوې ماته وکړه او سره وپاشل سوه. سيد حسين د بدخشان خواته عقب نشيني وکړه. له بدخشان څخه يې څو نوري حملې هم وکړې خو ټولي ناکامي سوې.
له خلکو سره دا هيله پيدا سوه چي ګوندي غلام نبي خان به هيواد وژغوري. خو له بده مرغه چي هغه ته غلام صديق خان تلګرام واستاوه چي امان الله خان له وطنه وتلی دی ته هم ووزه. غلام نبي خان هم يوه ورځ وروسته بيرته د روسيې خاوري ته ننوت. بحران ونجات ص ص ۱۹۷-۱۹۸

اقابکف وايی، په داسي حال کي چي جنګ روان وو، مسکو ته خبر ورسيدی چي امير امان الله خان يو ناڅاپه د سقاو له زوی سره له مبارزې څخه لاس اخيستی دی او له کندهار څخه هند ته تښتيدلی دی. په دې صورت کي زموږ د ليږل سوې قوې کار هم نيګړی پاته سو او غلام نبي خان ته هم له عقب نشينی پرته بله لاره پاته نه سوه. د سره پوځ ټولو عسکرو، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماسکو په امر، له جنګه لاس واخيست او درې ورځې وروسته ټول د شوروي په خاوره کي په خپلو قطعو کي ځای پر ځای سول .خو اقا بکف د شوروي د قواوو د عقب نشينی بل دليل دا بولي چي په افغانستان کي په سفارتخانو کي او د اروپا په مطبوعاتو کي، په افغانستان کي د شوروي د قواوو د مداخلې خبره ډيره توده وه او ګې پي او ته په دې باب اطلاعات رسيدلي وه چي ټوله نړی د شوروي په مداخلې خبره سوې ده .ټولو خارجي هيوادونو، له هغې جملې څخه ايران او ترکيې، چي د شوروي اتحاد دوستان وه، د شوروي له مداخلې سره مخالفت ښودلی او په حقيقت کي دا خبره ډيره عجيبه ښکاريده چي يو کمونيستي هيواد، سلطنت ته، د يوه پاچا د بيرته رسولو لپاره فعاليت وکړي .خاطرات اقابکف ص ص ۲۰۵-۲۰۶

آقابکف وروسته ليکي چي په ماسکو کي د افغانستان مختار وزير غلام نبي خان زموږ څخه وروسته وغوښتل چي د افغانستان په جګړه کي د نادرخان طرفداري وکړو .خارجه وزارت له هغه سره ژمنه وکړه چي که نادرخان د افغانستان په جنوب کي د انګليسانو پر ضد سلوک اختيار کړي نو له هغه سره به معنوي مرسته وکړي .هغه کتاب ص ۲۰۷

نتيجه

د افغانستان په بيلو بيلو سيمو کي د سپه سالار محمد نادر خان جنګونه او د سقاويانو څخه د کابل د تخت نيول زموږ د مضمون موضوع نه ده. نادرخان د ۱۹۲۹ کال د اکتوبر پر پنځه لسمه پاچا سو. د نوامبر پر لومړۍ نيته يې د سقاو زوی، د هغه ورور او د هغه يوولس تنه مهم ملګري او مشران اعدام کړل. اعليحضرت محمد نادرشاه د اعليحضرت امان الله خان اکثر اصلاحات تعقيب کړل او د قدرت په څلور کلنه دوره کي يې داسي پرمختګونه راوستل چي چاپې انتظار نه سو کولای. د هغه د قدرت زمانه او پرمختګونه زموږ د مضمون موضوع نه ده. نادرخان د عسکرۍ په وخت کي يو لايق سپه سالار او د پاچهی په وخت کي يو هوښيار سياستمدار وو. خو که يې د خپل استعداد او لياقت څخه د امان الله خان سره د مخالفت کولو څخه نه بلکه د روغي کولو لپاره کار اخيستی وای ښايی د افغانستان تاريخ بل رنګ درلودلای وای. ليون پولادا په دې باره کي ډير ښه قضاوت کوي او وايي چي که دا دواړه مشران سره يو لاس وای نو ښايی چي امان الله خان خپل تخت ژغورلی وای او نادرخان د هغه قاتل له مرميو څخه بچ سوی وای چي د ده څلورکلني پاچهی ته يې خاتمه ورکړه .پولادا ص ص ۲۰۵-۲۰۴

داسي ښکاري چي نادرخان د دوستۍ تر پاللو د دښمنۍ په پاللو کي ټينګ وو .نادرخان ټول هغه کسان چي د اعليحضرت امان الله خان په دوره کي يې اختلاف ورسره درلود او د افغانستان په خاوره کي په لاس ورغلل يو په يو يا اعدام او يا د بنديخانې شومه کړل او چي څه پاته وه نو د هغه ديکتاتور ورور سردار محمدهاشم خان يا مړه، يا تبعيد، يا تيښتي ته مجبور او يا په زندانونو کي وراسته کړل.

اعليحضرت امان الله خان له خپل ملت سره د يوه مهربان پلار او يوه خواږه ورور په څير مينه درلوده. له هيواد سره د هغه عشق يوازې د شعر په ژبه افاده کيدلای سي. هغه په هيواد کي ټول اوسيدونکي خلک افغان بلل. د افغانستان خلکو د څه باندي يوې پيړۍ استبداد، داخلي جنګونو او انارشيو څخه وروسته هغه ته ضرورت درلود. که هغه په قدرت کي پاته سوی وای افغانستان ښايی د وروستيو څه باندي دريو لسيزو ناخوالي ليدلي نه وای.

په افغانستان کي، د امان الله خان په مقابل کي ټولي ستونزي د هغه د اصلاحاتو سره د ملايانو، حضرتانو، پيرانو او د زړو فکرونو د څښتنو سردارانو د اختلاف له امله را پيدا سوې. هغه ته په کار وه چي د خپلو اصلاحاتو څخه يې دفاع کړې وای. دفاع په دفاعي توان کيدلای سوای او هغه توان ته ده لازمه توجه ونه کړه. ويل کيږي چي هغه بايد خپل پوځ تقويه کړی او بيا يې د اصلاحاتو پروګرام وړاندي کړی وای. دا خبره ډيره پرځای ده ، مګر کله چي موږ ګورو چي د سقاو د لښکرو مخه د حربي ښونځي اته لس تنه تر سر تير شاګردان را ګرځولای او، د لنډ وخت لپاره، د ارګ او کابل د سقوط مخه نيولای سي نو ويلای سو چي يوازې پوځي کمزوری د امان الله خان ملا نه ده ماته کړې بلکه د افغانستان د خلکو او خاوري له دښمنانو سره د ارادې کمزوري او د نيژدې ملګرو نامردي د هغه د سلطنت ډير مهم عامل سو. امان الله خان په تبعيد کي د خپلو ويناوو په ترڅ کي دې خبري ته څو ځله اشاره کړې ده چي هغه پوځي شکستونو نه بلکه د نيژدې مامورينو او مقاماتو نامرديو او خيانتونو د تخت پريښودلو ته مجبور کړ. پولادا ص ۲۰۶

د اعليحصرت امان الله خان د سقوط او له هيواد څخه د وتلو علتونه به ډيرزيات وي. خو څرنګه چي نه له بيکارۍ څخه د خلکو شکايتونو، نه د لوړي د لاسه د خلکو ښورښونو، نه د رشوت خورو او فاسدو مامورينو د لاسه د خلکو بغاوتونو او نه د ملايانو او پيرانو تبليغاتو هغه ته ماته ورکړې، بلکه د جنګ په ميدانونو کي يې، چي ښايی د ټولو پورتنيو علتونو په نتيجه کي پيل سوي وي، ماته خوړلې ده نو ځکه موږ وايو چي پوځي کمزوري د هغه د ماتيدلو اصلي علت سو. که له هري حادثې سره د مقابلې لپاره جلا جلا قوتونه موجود وای ښايی خبره دونه ژر خرابه سوې نه وای. سر پرسی سايکس وايی د تاريخ په محکمه کي هغه ځکه محکوم دی چي پر افغانستان باندي د سقاو د زوی مصيبت ده نازل کړ .خو په دفاع کي يې ښايی دا وويل سي چي د هغه ډير زيات اصلاحات چي ده خپل تخت ورباندي بايلود لازم او ګټور وه او په اينده کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

به كرار كرار عملي سي .سايكس ص ۳۱۷
ځيني مورخين په دې عقيده دي چي امان الله خان بايد لومړی خپله ټولنه ښه په غور کتلي او پيژندلي وای. او وروسته يې د خپلو ژورو او هر اړخيزو اصلاحاتو عملي كولو ته ملا تړلي وای. هغه بايد دا معلومه كړې وای چي په هغه قبايلي سستم کي چي د ده نيکه امير عبدالرحمن خان، د مرکزي حکومت د ټينګولو په منظور، ګوزار ورکړی وو ځوموره زور پاته دی. اعليحضرت امان الله خان بايد د اصلاحاتو او د پوځ د غښتلي كولو او د هغه په زور د قبايلو د احتمالي مقاومت د ماتولو كارونه په يوه ځل او يو ځای نه وای پيل کړي. دواړه كاره كول هغه ته ممكن نه وه. د هغه نيژدې پوځي سلاكار سپه سالار محمد نادر خان هغه ته تر هر څه مخکې د پوځ د غښتلي كولو او ښه روزلو مشوره وركړې وه .پولادا ص ص ۲۷۳ ــ ۲۷۴ دغه راز افغانستان په وچه کې راګير نيستمن هيواد دی .امان الله خان په داسي شرايطو كي ښو ګاونډيانو ته اړتيا درلوده چي د تنګسې په وخت کې د هغه له دښمنانو سره مرسته ونه کړي او كه له ده سره خواخوږي نه كوي نو لږ ترلږه بيطرفه خو پاته سي. امان الله خان له يوې خوا د برتانوي هند پر ضد، چي د خپل وخت تر ټولو لوی استعماري طاقت وو، تبلغيات كول او په وچ زور به يې د هغو دښمني را پاروله . اعليحضرت امان الله خان په ازادو قبايلو كې پيسي ويشلې او له برتانيې سره دا انديښنه وه چي دا پيسي له شوروي اتحاد څخه راځي. پولادا ص ص ۲۴۷-۲۴۶ برتانوي هند به هم په خپل وار دننه په دربارکي د ناراضی عناصرو سره تماسونه ټينګول او چي څه وخت وروسته د امان الله پر ضد په ټول هيواد کې د بغاوت اورونه بل سول نو د هغه مخالفو ملايانو او پيرانو ته يې د برتانوي هند په خاوره كي د ازادو تبليغاتو او پروپاګنډونو او په قبايلو كي د ورانكاريو د كولو زمينه برابره كړه.
كله چي امان الله خان د كندهار څخه د كابل د بيرته نيولو دپاره پوځي عمليات پيل كړل او ځان يې تر غزني پوري ورساوه. هلته يې د غلجيو له قبايلي خلكو څخه ګيله وكړه چي ولي د ده د حكومت پر ضد جنګيږي. هغوی ورته وويل چي ستا دښمنان دوه تنه دی . يو د سقاو زوی او بل پيرصاحب. شيرآغا د غلجي قبايلو پير صاحب وو چي لکه بد شګون په ډيره چټکی د هند له لوري د غزني پر لور روان وو او په لار كي يې خپل غلجي مريدان پر امان الله خان باندي حملو ته تشويقول . شيراغا او د هغه سره ملګرو ملايانو تبليغ كاوه چي د كابل تخت د سقاو د زوی په لاس كي دی. نو په دې صورت كی امان الله ياغي دی. سټيوارټ ص ص ۵۵۶-۵۵۷

اعليحضرت امان الله خان ، پر دې برسيره، له خپل شمالي ګاونډي شوروي اتحاد سره هم ښې اړيكي نه درلودلې او حتی د پاچهي په لومړيو كلونو كي يې ډير سخت مخالفتونه ورسره پيدا سول. امان الله خان ښايی غوښتل چي په سيمه كي د ټولو او يا ډيرو اسلامی قومونو او هيوادونو مشري وكړي. د هند د خلافت ګوند د وخته لا فيصله كړې وه چي، د عثماني امپراطورۍ د سقوط څخه وروسته به، د خلافت چپنه ده ته ور اغوندي. ځوان اعليحضرت به دغه راز فيصلو حتما مغرور کړی او د اسلامي نړۍ، يا لږترلږه د ګاونډيو اسلامی هيوادونو، د مشرۍ آرزو به يې ورپيدا كړې وي.
اعليحضرت امان الله خان، لكه څرنګه چي يې په ازادو قبايلو كي د انګريزانو پر ضد تبليغات كول، د شوروي اتحاد په اسيايی هيوادونو كي يې هم باسماچيانو(د شوروي رژيم مخالفو وسله والو جنګياليو) ته مرستي ور پيل كړې. حتی د جنګ وزير نادر خان يې، د فرغاني له ياغيانو سره د نيژدې تماس ټينګولو لپاره قطغن ته واستاوه. خپل نور عالي رتبه مقامات يې، د همدغه مطلب لپاره، مزار شريف او هرات ته وليږل. ادمک ص ص ۷۰-۷۱
امان الله خان په مركزي اسيا كي د خپل نفوذ د زياتولو لپاره له بخارا سره ډيلوماتيک اړيكي ټينګ كړل. په تركستان كي يې د شوروي د مخالفينو د مقاومت له مشرانو سره تماسونه ټينګ كړل او وسلي او جنګيالي يې ورليږل .ګريګوريان ص ۲۳۵
شوروي اتحاد د افغانستان د دغه راز مداخلو او غير دوستانه سلوک له امله په ماسكو كي د افغانستان سفير غلام نبي خان چرخي ته خپل احتجاج واستاوه او افغانستان ته يې اخطار وركړی چي بايد له دغه راز اعمالو څخه يا لاس واخلي او يا به يې دغه راز مداخلې ښه عواقب ونه لري .ادمک ص ۷۱
كه څه هم چي افغانستان شوروي اتحاد ته اطمينان وركړ چي د هغه هيواد په داخلي چارو كي به مداخله نه كوي او په عمل كي يې هم د شوروي اتحاد باور تر لاسه كړ او اړيكي بيرته دوستانه سوې خو داسي ښكاري چي افغانستان يو ځل بيا د آمو په سيند كي د ينګي قلا په ټاپو كي هغو تقريبا زرو تنو اوزبكو ته ځای وركړی وو چي د شوروي اتحاد څخه تښتيدلي او هغه ټاپو ته ورغلي وه. اوزبكو ياغيانو له هغه ځايه څخه د شوروي حكومت پر ضد پوځي عمليات كول او شوروي قواوو هغه ټاپو د كال ۱۹۲۵د ډسامبر په مياشت كی اشغال كړ. د افغانستان حكومت پر خپله خاوره باندي دا تيری ونه زغامه او اعلان يې وكړ چي د هغه هيواد پر پاكه خاوره باندي شوروي قواوو تيری كړی دی. امان الله خان د شمال لوري ته د پوځي قواوو د ليږلو امر وكړ. خو شوروي قواوو په هغه ټاپو كي د ياغيانو قواوي دړې وړې كړې او نور يې دا كوچنی ټاپو په دې نه ارزاوه چي د دواړو هيوادونو ترمنځ اړيكي وربانديي خرابي سي او په لوی لاس ځانته يو بين المللی ډيپلوماتيک جنجال پيدا كړي. شوروی قواوي د ۱۹۲۶ كال د فبروري په مياشت كي بيرته پر شا سوې او د دواړو

(c) ketabton.com: The Digital Library

هیوادونو ترمنځ د دوستی د موافقې په نتیجه کې هغه ټاپو د افغانستان خاوره وګڼله سوه. که څه هم چې دا جنجالونه به پر خپل وخت فیصله سوي وي خو بیا هم د د ګاونډیو هیوادونو په تاریخ کې یو فصل دی او لړ ترلړه په یوه ټاکلي وخت کی به یې د ګاونډیانو ترمنځ زړه بداوی او په اینده کې بدبیني پیدا کړې وي.
اعلیحضرت امان الله خان په ډیره ځوانی کې قدرت ته ورسیدی. هغه نه تجربه او نه مطالعه درلوده. به یوه وروسته پاته ټولنه کې زیږیدلی او لوی سوی وو. د بهرنی نړۍ او د هغې د پرمختګونو په باره کې یې یوازې کیسې اوریدلي وې. پر خپلي خاوري او خلکو مین وو او له ترقۍ او پرمختګ سره یې لیونی مینه درلوده. هغه په هره برخه کې پرمختګ غوښتۍ خو د پرمختګ په لارو چارو نه پوهیدی. هغه ته په هیواد کې د اصلاحاتو د ښمنان ور معلوم وه، او یا ښایی د خوست د پاڅون څخه وروسته ښه ورته څرګند سوي وي، خو د اصلاحاتو د دښمنانو سره د مبارزې، د هغوی د کړارولو او یا له منځه وړلو چل نه ورتلی .امان الله خان د قبایلو سره د ګوزارې کولو او د هغوی د مقاومت د روحیې د ماتولو څخه نیولې په اقتصادي، اجتماعي او فرهنګي ساحو کې د اصلاحاتو راوستلو او پوځ د روزلو پوري په هره ساحه کې ښو مشورو او ښو سلاکارانو ته ضرورت درلود. خو هغه یو پاچا وو. د هغه فیصله چا نه سوه ماتولای او خبره یې آخري خبره وه. د پاچاهانو، معمولا، هغه مشورې خوښي وي چې د دوی پرزړه جوړي وي. هوښیار او صادق خلک خپلو مشرانو او پاچاهانو ته غلطي مشورې نه سي ورکولای او کله چې د پاچا له بیځایه نقشو سره مخالفت وکړي او یا سم سر ورسره ونه ښوروي نو خپل مقامات له لاسه ورکوي او له نظره لویږی. د هغوی ځای معمولا هغه غوړه مالان، نالایق او ابن الوقت کسان نیسی چې د پاچا د خوښي سره سم مشورې ورکوي. له دغه ځایه څخه د پاچاهانو تباهي پیل کیږي.
اعلیحضرت امان الله خان ته خپلو نیژدې هوښیارو سلاکارانو او مشروطه غوښتونکو مشوره ورکړې وه چې په یوه مشروطه نظام کې د صدراعظم او پارلمان درلودل حتمي دي. ځکه نو هغه د ارو پا له سفر څخه د راستنیدلو نه وروسته د اکتوبر پر پنځمه نیټه په خپله څلورمه وینا کې وویل چې ما د صدارت د مقام لپاره شیراحمد خان خوښ کړی وو او هغه ته مې د کابینې د جوړولو هدایت ورکړی وو.خو څرنګه چې مهم کسان ل هغه سره همکاری کولو ته حاضر نه دي نو ما فیصله وکړه چې تر څو پوري نوی پارلمان را غونډیږي نو د صدارت چاري به پخپله پ مخ بیایم. ځکه چې یوازې زه کولای سم چې د انقلابي اصلاحاتو کارونه پر مخ بوزم. زه یو انقلابي پاچا یم او غواړم چې د ټولني د ژوند په هره مرحله کې یو انقلاب راولم. هر هغه مامور چې نه غواړي زما سره د زړه له کومې همکاري وکړي باید استعفی وکړي. د کابل د ګمرک ریس عبدالرحمن خان لودین پورته سو او خپله استعفی یې وړاندي کړه .ادمک ص ۱۳۷ په دې توګه په یوه او بل ډول او په یوه او بله مرحله کې د امان الله خان د کار او صادق ملګري ورڅخه بیل سول او میدان هغو کسانو ته پاته سو چې هیواد یې بالاخره د اغتشاش لمني ته وغورځاوه.
اعلیحضرت امان الله خان ته له خپل پلار څخه په خزانه کې ۱۵۰ میلیونه روپۍ پاته سوې. دا دونه پیسې وې چې که، د منظمو کلنیو عایداتو سره یو ځای، سمې لګول سوي وای نو تقریبا د هرڅه لپاره یې بس وې. خو امان الله خان هغه پیسې د ښایستو قصرونو په ابادولو، چې د هغوی د جوړولو لپاره مهندسان یې زیاتره له بهر څخه راغوښتل، په ډیرو زیاتو هیوادونو کې د سفارتخانو په پرانیستلو، چې ډیر زیات لګښتونه یې غوښتل او زیاترو سفارتخانو ته اصلا ضرورت هم نه وو، د الوتکو په رانیولو، بهر ته د محصلینو په لیږلو او ماشینونو په رانیولو او له بهر څخه د انجنیرانو او ډاکټرانو په استخدامولو ولګولې. افغانستان دې ټولو شیانو ته ضرورت درلود. امان الله خان دغه ضرورت احساس کړی وو، خو په داسې هیواد کې چې هر څه ته ضرورت لري نو د هر ضرورت د لیري کولو لپاره جلا او پروخت ګام پورته کول په کار دی. محمد نادرخان وایی د کابل په لارو کوڅو کې هره ورځ په لس هاوو خارجي ډاکټران او انجنیران دې خوا ها خوا ګرځیدل او هیڅ کار یې نه درلود. د انجنیرانو لپاره نه پروګرام وو، نه پلانونه وه چې دوی کار ورباندي وکړي او نه سامان وو چې دوی د کار کولو په وخت کې هغه استعمال کړي. په ښوونه او روزنه بې خرته پیسې لګیدلې او پیسې لکه اوبه داسې رواني وې. ضمنا پوځ او د پوځ لګښتونه به خطرناکه ډول کم سول او دولت نه سو کولای چې په ولایاتو کې د ناکراریو د مخنیوي لپاره کار ورڅخه واخلي .ادمک ص ۸۷
د ډیلي میل خبریال رانلډ وایلډ چې د اعلیحضرت امان الله خان د پاچهی په وروستیو شپو ورځو کې کابل ته تللی وو وایی چې یوه بهرني سړي سلام رته وکړ ویل یې زه سیګنور پیري یم. په انګلیسي ژبه خبري کوم. زه دلته د بی سیم انجنیر یم او د افغانستان د حکومت لپاره کار کوم. خو دلته بی سیم نسته .وایلډ ص ۱۴۸
د امان الله خان ورور کبیر، چې د روغتیا وزیروو، د ملکي روغتون جرمني آمر ته وویل چې په روغتون کې باید د ایکس رې ماشین ودرول سي. هغه ورته وویل چې د ایکس رې ماشین دونه زیاته بیه نه لري و خو د هغه چلول ډیري زیاتي پیسې غواړي او هغه پیسې په نورو ځایونو کې باید ولګولي سي. کبیر ورته وویل چې د ماشین د چلولو لګښت نسته. ځکه چې له هغه څخه کار نه اخیستل کیږي. خو موږ باید دا وویلای سو چې په کابل کې د ایکس رې ماشین لرو. د امان الله خان ایراني سکرټر هغه ماشین د کبیر تر پیشنهاد کړي قیمت لس چنده ارزانه واخیست. کبیر بې آبه سو او استعفی یې وکړه .سټیوارټ ص ۳۰۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

امان الله خان، د ده په اصطلاح یوه انقلابي پاچا په حیث، د خپلو اصلاحاتو پر داسي اړخونو د لیونتوب تر سرحده ټینګار وکړ چي د افغانستان د وروسته پاته ټولني لپاره یي منل تقریبا غیر ممکن وه. هغه د چادری سره د تعصب ترسرحده مخالفت وکړ او یوه ورځ یي په کابل کي په عمومي باغ کي یوه ښځه په چادري کي ولیده. په زوره یي ورباندي چیغه کړه چي د دي چادریَ سره دلته څه کوي. پخپله ورغی د ښځي څخه یي چادري لیري کړه او اور یي ورته واچاوه .ښځه مجبوره سوه چي لوڅ مخ خپل کورته ولاړه سي. بله ورځ یي یو بل سړی ولیدی چي بګړیَ یي تړلي وه او اوږدي ماتي یي پري ایښي وې. هغه یې پخپله ونیوی. د سلماني دوکان ته یي بوت. ماتي یي ور وخریلې او رخصت یې کړ .ستیوارټ ص ۳۷۸

که دا کیسي، چي په ځینو غربي کتابونو کی یي رپوټ ورکړه سوی دی، ومنو نو ویلای سو چي امان الله خان د خپلو اصلاحاتو په عملي کولو کي د انقلابیګری څخه نه بلکه د لیونتوب څخه کار اخیستی دی.

د کندهار ملایانو یوازي له دې کبله د امان الله خان د کفر فتوا صادره کړه چي د خپلي ښځي مخ یي لوڅ کړی وو. دا فتوا به حتما د مامورینو او وروسته د ده د سلاکارانو تر غوږونو رسیدلي وي. که ده خواخوږي سلاکاران درلودلای نو حتما به یي د کندهار د خلکو دغه سخت عکس العمل ته متوجه کړی وای او ښایي چي په نتیجه کي هغه د خپل جدیت څخه لاس اخیستی او یو څه نرم سوی وای. خو له بده مرغه چي نامردو او غوړه مالو ملګرو امان الله خان ته په هیڅ برخه کي داسي خبره نه کوله چي ښایی ده به یي اوریدل نه غوښتل.

مأخذونه

۱ :محی الدین انیس :بحران ونجات طبع دوم ۱۳۷۸ مرکز نشراتي میوند

۲ :عبدالحی حبیبي : جنبش مشروطیت در افغانستان چاپ ۱۹۸۵

۳ :میرمحمد صدیق فرهنگ :افغانستان در پنج قرن اخیر جلد دوم چاپ ۱۹۸۸

۴ :عبدالحق مجددي : افغانستان از امیر کبیر تا رهبر کبیر(حقیقت التواریخ)چاپ اول ۱۹۹۹

۵ :خاطرات آقا بکف ترجمه دکتر حسین ابوترابیان :چاپ اول تهران ۱۹۷۸

۶ :محمد ابراهیم عطایی :د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه دریم چاپ ۲۰۰۴ میوند خپرندویه ټولنه

۷ :میر غلام محمد غبار : افغانستان در مسیر تاریخ چاپ اول ۱۹۶۷ کابل

۸ :اعلیحضرت امان الله خان: حاکمیت قانون در افغانستان.

د هغو یاد داشتونو مجموعه ده چي اعلیحضرت امان الله خان کندهار ته، په کال ۱۹۲۵ کي، د خپل سفر په ترڅ کي او له سفر څخه وروسته ترتیب او چاپ کړي دي.

۹ :برهان الدین کشککي :نادر افغان: چاپ مطبعه سنګي ریاست عمومي مطابع کابل، ۱۳۱۰ هجري شمسي

۱۰ :مارشال شاه ولي خان فاتح کابل: یاداشت های من .چاپ پنجم

11 :Vartan Gregorian : The Emergence of Modern Afghanistan 1969 Stanford University Press.

9: Rhea Tally Stewart : Fire in Afghanistan1973

12: Ronald Wild: Amanullah Ex- King of Afghanistan Third Edition 1983

13: Ludwig W. Adamec: Afghanistan's Foreign Affairs to the Mid-Twentieth Century 1974 University of Arizona Press

12: Louis Dupree: Afghanistan 1980 Edition

14: W.K Fraser-Tytler: Afghanistan A study of Political Developments in Central and Southern Asia 1967

15:Leon B. Poullada: Reform and Rebellion in Afghanistan 1973 Cornell University

16 😛ercy Sykes: A History of Afghanistan 1940

17 :Mohammad Ali: Progressive Afghanistan 1933 Kabul

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library